

อุดมการณ์: แนวคิดและแนววิเคราะห์

กาญจนา แก้วเทพ*

ปารีส/มิถุนายน 1983

"การวิเคราะห์สภาพความจริงของชุมชนที่ได้เปลี่ยนแปลงไป เราศึกษาวิถีชีวิต โครงสร้างทั้งหมด เพราะเราเห็นว่า ภาพสังคมดั้งเดิมนั้นยังไม่ได้ถูกสังคมแบบใหม่ ซ้อนเข้ามา และครอบไว้ทั้งหมด ชุมชนยังมีเอกลักษณ์ของตัวเองที่ไปปะทะกับสิ่ง ใหม่และมีการปรับตัว เราควรจะศึกษาเนื้อหาหลังของอุดมการณ์อันเป็นเอกลักษณ์นี้ ไปด้านกับอุดมการณ์ภายนอก..... เราจึงเข้าไปค้นหาในทุกขบวนการของชุมชน แต่ เราในฐานะคนภายนอกชุมชน เรามีอุดมการณ์อันใดอันหนึ่งอยู่แล้ว เครื่องมือที่เราใช้ในการวิเคราะห์ก็มีอุดมการณ์อยู่ด้วย... นี่เป็นสิ่งที่ต้องยอมรับ"

ความเบื้องต้น

1. องค์ประกอบของบทความ

บทความนี้ประกอบด้วยเนื้อหา 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ

ส่วนที่หนึ่ง จะกล่าวถึงนันทาสันนะของนักลัทธิมาร์กซ์ที่มีต่อปัญหาอุดมการณ์ ซึ่งมีข้อสังเกตคร่าวๆ คือ นับตั้งแต่หลังทศวรรษปี 1960 เป็นต้นมา ได้มีการพัฒนาการศึกษาเรื่อง "อุดมการณ์" ต่อมาจากงานของนักลัทธิมาร์กซ์รุ่นคลาสสิกเป็นอันมาก

ส่วนที่สอง ผลจากการศึกษาเรื่อง "อุดมการณ์" ในปัจจุบัน ทำให้เราสามารถแยกอุดมการณ์ ออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คืออุดมการณ์เพื่อการรับใช้อำนาจในระบบ และอุดมการณ์เพื่อการต่อต้านทำลายอำนาจของระบบเดิม สำหรับในบทความนี้จะให้ความสนใจเป็นพิเศษกับอุดมการณ์ ประเภทหลังเนื่องจากความสนใจที่จะศึกษาเรื่องนี้ยังมีอยู่ในวงแคบ

ส่วนที่สาม ในขณะที่ 2 ส่วนแรกเป็นงานเชิงทฤษฎี ในส่วนที่สามนี้จะเน้นที่ลักษณะทาง ปฏิบัติการของอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจในระบบ กล่าวอย่างชัดเจนก็คือ จะศึกษาบทบาทของ อุดมการณ์ต่อต้านอำนาจในระบบที่มีอยู่ในการเคลื่อนไหวสังคม

---

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล

ตีพิมพ์ครั้งแรกใน วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 , 2526

และต่อมาพิมพ์ซ้ำใน วิทยาลัยศึกษาศาสตร์ไทย(ชุดที่1) กนกศักดิ์ แก้วเทพ(บรรณาธิการ) สถาบันวิจัยสังคม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529

พิมพ์อีกครั้งใน มรรควิธีเศรษฐศาสตร์การเมือง(1) กนกศักดิ์ แก้วเทพ (บรรณาธิการ) ศูนย์บริการเอกสารวิชาการ

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.2550

2. ปัญหาเรื่องคำนิยาม

ความยากลำบากประการแรกในการศึกษา "อุดมการณ์" ที่ใช้กันในภาษาอังกฤษว่า "ideology" นั่นก็คือ ผู้ศึกษาแต่ละคนต่างก็ตีความ ให้คำนิยาม หรือแม้กระทั่งเรียกชื่อต่างกัน สำหรับคำแปลของคำว่า "ideology" ในภาษาไทยนั้น เราจะค้นหาคำที่ลงตัวเป็นมดเือกฉันทไม่ได้¹ ปัญหาดังกล่าวนี้มีได้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น หากแต่เป็นปัญหาตั้งแต่ประวัติศาสตร์ของการเกิดคำๆนี้ขึ้นมาเลยทีเดียว และจนกระทั่งปัจจุบันนี้ ปัญหาเรื่องคำนิยามของคำว่า "Ideology" ก็ยังเป็นปัญหาสากออยู่²

คำว่า "อุดมการณ์" หรือในภาษาฝรั่งเศสใช้คำว่า idéologie นั้นเกิดจากสำนักปรัชญาพวก empiricist พวกหนึ่ง กับพวก sensualist (ที่มีแนวโน้มเน้นไปทางวัตถุ) อีกพวกหนึ่ง ในช่วงต่อระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 กับต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยมี Destult de Tracy นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสนำมาใช้เป็นคนแรก นักปรัชญาสองสำนักนี้กล่าวว่า มีศาสตร์ชนิดหนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับความคิด (ในแง่นามธรรม) โดยศึกษาต้นกำเนิดที่มาของความคิด และส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง sensation ศาสตร์นี้มีชื่อว่า "อุดมการณ์" (idéologie) และนักปรัชญากลุ่มนี้ศึกษาศาสตร์ดังกล่าวก็ถูกเรียกว่า "นักอุดมการณ์" (idéologue)³

และตั้งแต่เริ่มมีการใช้คำๆนี้ คำว่า "อุดมการณ์" ก็มีความหมายคลุมเครือมาโดยตลอด ผู้ที่ศึกษาเรื่องอุดมการณ์มักจะพยายามตอบคำถามว่า "อุดมการณ์คืออะไร" คำตอบที่ได้นั้น ล้วนแตกต่างกันค่อนข้างมาก ดังเช่น "อุดมการณ์" อาจจะหมายถึงสังคม เศรษฐกิจหรือวิทยาศาสตร์ ฯลฯ จนกระทั่งเริ่มคริสต์ศตวรรษที่ 20 ความหมายของคำว่า "อุดมการณ์" จึงเริ่มรวมศูนย์มาเกาะกลุ่มกันว่า คำๆนี้หมายถึง "บทบาทของความคิด" ซึ่งในการศึกษานั้น ไม่เพียงแต่เราจะทำการพิจารณาถึงตัวเนื้อหาของความคิดเท่านั้น หากแต่เราจะต้องมองหารากเหง้าของมันด้วย ในปัจจุบันนี้ ถึงแม้ว่าการให้คำจำกัดความของคำว่า "อุดมการณ์" จะผิดแผกแตกต่างกันออกไปในรายละเอียด แต่ก็ยังมีแกนร่วมใหญ่ๆที่เห็นพ้องต้องกันกับคำนิยามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น⁴

สำหรับคำนิยามของคำว่า "อุดมการณ์" ที่จะใช้ต่อไปในบทความนี้นั้น จะใช้ทัศนะผสมจากนักลัทธิมาร์กซ์หลายๆท่าน กล่าวคือ "อุดมการณ์เป็นผลผลิตจากระบบจิตสำนึก เป็นผลผลิตที่มีกระบวนการผลิต (production) และกระบวนการผลิตซ้ำขึ้นใหม่ (reproduction) เช่น ผลผลิตอื่นๆ วัตถุที่ใช้ในการผลิตคือ บรรดาความคิด ความเข้าใจ ตัวแทน (representative) สัญลักษณ์ ฯลฯ แต่เนื่องจากผลผลิตชนิดนี้เป็นนามธรรม เราจึงจะมองเห็นมันได้เฉพาะเมื่อมันได้แสดงตัวออกมาในรูปแบบธรรมอื่นๆ เช่น การปฏิบัติกิจกรรมในชีวิตประจำวันทุกวัน เช่น ล้างหน้า กินข้าว ได้เตียง ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้บางอันก็มีลักษณะทางอุดมการณ์ บางอันก็ไม่มี เราจะเรียกปฏิบัติการบางอันที่มีอุดมการณ์ชนิดหนึ่งแฝงเร้นอยู่ภายในว่า "ideological practice" เช่นเดียวกับภาษาและคำพูดที่ใช้อยู่

ในชีวิตประจำวัน คำพูดบางชนิดอาจจะบรรจุอุดมการณ์อยู่ภายใน แต่ก็ไม่จำเป็นว่าปฏิบัติการทุกอย่าง หรือคำพูดทุกคำจะต้องประกอบด้วยอุดมการณ์เสมอไป ผลผลิตทางอุดมการณ์นี้อาจจะสอดคล้องหรือตรงข้ามกับความเป็นจริงที่ขึ้นอยู่กับชนิดของอุดมการณ์นั้นๆ"

คำถามต่อมาก็คือ แล้วเราจะรู้ได้อย่างไรว่า ปฏิบัติการอันไหน คำพูดตอนไหนมีลักษณะทางอุดมการณ์แฝงเร้นอยู่ ในที่นี้ เรามีเกณฑ์ที่จะช่วยในการพิจารณาได้ 2 เกณฑ์คือ

1. กิจกรรมนั้นมีเป้าหมายแน่นอนอันหนึ่ง ไม่ว่าจะแสดงออกอย่างเปิดเผยหรือซ่อนเร้นก็ตาม
2. กิจกรรมนั้นระบุ วิธีการที่แน่นอนอันหนึ่งในการไปสู่เป้าหมายนั้นๆ

3. แนวทางการพัฒนาลัทธิมาร์กซ์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปัญหา "อุดมการณ์"

ภายหลังจากมาร์กซ์และเอนเงิลส์ นักลัทธิมาร์กซ์ เช่น เลนิน ก็ได้ศึกษางานอุดมการณ์ที่เน้นหนักไปในทางประยุกต์ใช้ในขบวนการ (เราจะกล่าวถึงในตอนต่อไป) เช่น ความสำคัญของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ในการต่อสู้ทางชนชั้น การทำงานด้านปลุกระดมทางอุดมการณ์ เป็นต้น ส่วนมาร์กซิสต์รุ่นต่อจากเลนิน เช่น กรัมสกี (Antonio Gramsci, 1891-1937) และลูคัส (Georg Lukacs, 1885-1971) นั้นได้เน้นหนักในการสร้างทฤษฎีจิตสำนึก (Theory of Consciousness) จากประสบการณ์ที่คล้ายคลึงกันของทั้งสองคน ซึ่งต่างก็เคยทำงานทั้งกับชนชั้นกรรมาชีพและอยู่ในพรรคการเมือง ได้มีส่วนสำคัญในการช่วยปรุ้งแต่งการพัฒนาทฤษฎีอุดมการณ์คลาสสิกให้กว้างขวางออกไป และในเวลาเดียวกันก็แตกต่างไปจากของเดิมบ้างในบางส่วน โดยกรัมสกีได้อาศัยช่วงเวลาที่ไม่อาจจะเคลื่อนไหวทางการเมืองได้ เนื่องจากถูกจองจำอยู่ในคุกระหว่างช่วงปี ค.ศ.1926-1937 ทำการรวบรวมและทบทวนประสบการณ์ที่ผ่านมาในอดีตและใช้ทัศนะเชิงปรัชญามายกระดับประสบการณ์รูปธรรมของตนขึ้นมาเป็นทฤษฎีทางการเมืองและอุดมการณ์ ส่วนลูคัสนั้นจากความสนใจแต่เดิมในเรื่องบทบาทของวรรณกรรมตั้งแต่แรกช่วยให้เขาได้ค้นพบกฎเกณฑ์บางอย่างที่เกี่ยวกับโครงสร้างส่วนบน (superstructure) ทั้งลูคัสและกรัมสกีถูกจัดอยู่ในกลุ่ม Historicism เพราะในความคิดพื้นฐานที่ทำให้ความสำคัญระหว่างปัญหาจิตสำนึกกับปัญหาประวัติศาสตร์⁶

ส่วนอัลธูซเซอร์ (Louis Althusser, 1918-1990) นั้นเป็นมาร์กซิสต์รุ่นหลังที่ได้รับอิทธิพลของวิธีคิดอื่นๆด้วย นอกเหนือไปจากวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ เช่น แนวคิดการวิเคราะห์โครงสร้าง (Structuralism) ดังนั้น เขาจึงได้ผสมผสานเอาวิธีคิดแบบการวิเคราะห์โครงสร้างเข้ากับลัทธิมาร์กซ์ อาจถือได้ว่าเป็นการพัฒนาลัทธิมาร์กซ์ออกไปอีกขั้นหนึ่ง

อันที่จริง ยังมีนักลัทธิมาร์กซ์อีกหลายคนที่ค้นคว้าศึกษาเรื่องอุดมการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุโรปหลังปีค.ศ.1968 แต่ในบทความนี้จะเลือกเสนอเฉพาะผู้ที่กล่าวนามมาแล้วเท่านั้น เนื่องจากเป็นที่รู้จักกันในสังคมไทย เพราะนอกเหนือไปจากกลุ่ม Historicism และกลุ่ม

Structuralism Marxist แล้ว ยังมีนักลัทธิมาร์กซ์อีกสำนักหนึ่งที่มีอิทธิพลทางความคิดอย่างกว้างขวางในยุโรป นั่นก็คือ สำนักแฟรงค์เฟิร์ต (Frankfurt School) ซึ่งใช้ทฤษฎีทางจิตวิทยาและจิตวิเคราะห์เข้ามาช่วยอธิบายปัญหาเรื่องอุดมการณ์ ตัวอย่างเช่น Wilhelm Reich (1897-1957) ที่พยายามนำเอาทฤษฎีจิตวิทยามวลชนมาอธิบายปัญหาเรื่องระบบฟาสซิสต์ อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ผู้เขียนยังไม่สามารถจะนำเสนอแนวความคิดของนักคิดในกลุ่มหลังได้ในที่นี้ จึงขอละไว้นำเสนอในโอกาสอื่นต่อไป

ข้อเตือนใจประการหนึ่งในการศึกษาแนวคิดของนักคิดเหล่านี้ก็คือ เราจำเป็นต้องเข้าใจประวัติการทำงานส่วนตัวของพวกเขาด้วย เพราะสภาพในชีวิตจริงนั้น ในด้านหนึ่งอาจจะเป็นตัวหล่อหลอมความคิด แต่ในอีกด้านหนึ่งก็อาจเป็นตัวขัดขวางการแสดงออก ทำให้เราพบอยู่เสมอว่าในการเสนอแนวคิดใหม่นั้นจะมีทั้งส่วนที่ขัดแย้งและเห็นด้วยกับความคิดเก่า ตัวอย่างเช่น กริมซี ในช่วงแรกที่ทำงานอยู่กับคนงานกรรมกรในเมืองตูริน (Turin, 1916-1919) เขาค่อนข้างให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องสภาพคนงาน แต่เมื่อขบวนการต่อสู้ของกรรมกรที่เมืองตูรินถูกทำลาย เขาก็เปลี่ยนความคิดไป ในกรณีของลูกซ์ เขาเคยถูกบังคับจากมอสโคว์เมื่อครั้งที่เขียนหนังสือชื่อ **ประวัติศาสตร์และจิตสำนึกทางชนชั้น** (History and Class Consciousness - 1922) ให้ทำการวิจารณ์ตนเองหลายครั้ง เนื่องจากบางส่วนของแนวคิดในหนังสือเล่มนี้เดินสวนทางกับลัทธิสตาลิน ซึ่งมีอิทธิพลครอบงำเป็นกระแสหลักในขณะนั้น และลูกซ์จำเป็นต้องทำ (วิจารณ์ตนเอง) ไม่ว่าเขาจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม⁸ ดังนั้น การศึกษาแนวคิดของนักลัทธิมาร์กซ์เหล่านี้จึงไม่เป็นเอกภาพ แตกต่างกันไปตามกาลเทศะ ซึ่งสิ่งที่นำมาเสนอไว้ในบทความนี้ อาจถือได้ว่าเป็นแนวคิดหลักๆเท่านั้น

4. ประเภทของอุดมการณ์

ในระยะเริ่มแรกที่มาร์กซ์สนใจปัญหาอุดมการณ์นั้น แนวความคิดนี้เขาอ้างอิงถึง ได้แก่ อุดมการณ์ที่ปัจจุบันนี้บรรดาผู้ศึกษาเรื่องอุดมการณ์เรียกว่า "อุดมการณ์เพื่อการรับใช้อำนาจในระบบ" (ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า - อุดมการณ์รับใช้) หรือที่เรารู้จักกันดีในนามของ "อุดมการณ์หลัก" (dominant ideology) ในขณะเดียวกันมีอุดมการณ์อีกประเภทหนึ่งซึ่งไม่ค่อยได้รับความสนใจศึกษาเท่าใดนัก คือ "อุดมการณ์เพื่อการต่อต้านอำนาจในระบบ" (ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า - อุดมการณ์ต่อต้าน) ที่เรามักจะพบเห็นได้อยู่เสมอในกบฏชาวนาในอดีต หรือการเคลื่อนไหวของชนชั้นกรรมาชีพ การเคลื่อนไหวของกลุ่มสตรี กลุ่มต่อต้านสังคมนิยม เป็นต้น เนื่องจากภาระหน้าที่ของอุดมการณ์ 2 ประเภทนี้เกิดมาต่างกัน กล่าวคือ ในขณะที่อุดมการณ์รับใช้เกิดมาเพื่อทำหน้าที่ธำรงรักษา ค้ำจุนระบบเดิม อุดมการณ์ต่อต้านกลับเกิดมาเพื่อทำลายระบบเดิม และนำเสนอระบบใหม่ อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์ประเภทหลังอาจมีกฎเกณฑ์ทั่วไปร่วมกับอุดมการณ์ประเภทแรก ขณะเดียวกันก็มีกฎเฉพาะของมัน ตัวอย่างที่เห็นง่ายๆ ก็คือ อุดมการณ์ต่อต้านจะไม่เคยได้รับการถ่ายทอดเผยแพร่จากกลไกรัฐเลย หากแต่ต้องแอบแฝงอยู่ตามขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนิยม หรือในขณะที่อุดมการณ์

รับใช้จะต้องเน้นการสรรเสริญระบบสังคมเดิม สิ่งที่ถูกมองว่าต่อต้านจะขาดเสียมิได้ก็คือ การเสนอภาพของสังคมใหม่ที่ดีกว่า เป็นต้น

1. นานาทรรศนะของนักลัทธิมาร์กซ์ต่อปัญหาเรื่องอุดมการณ์

ผู้เขียนจำเป็นต้องขอออกตัวก่อนว่า เราไม่สามารถจะสรุป "ทฤษฎีมาร์กซ์ที่ว่าด้วยอุดมการณ์" ในบทความที่มีลักษณะชี้มาชมสวนในที่นี้ได้ ทั้งนี้เนื่องจากความกว้างขวางและก้าวรุดหน้าไปอย่างไม่หยุดยั้งของการพัฒนาทฤษฎีเรื่องอุดมการณ์นี้ประการหนึ่ง และเนื่องจากความไม่ลงตัวของข้อสรุปปลีกย่อยประการหนึ่ง ฉะนั้น เราจึงเลือก "ตะ" เฉพาะประเด็นที่สำคัญเท่านั้น

เมื่อครั้งที่นักอุดมการณ์สำนักฝรั่งเศสนำเอาคำว่า "อุดมการณ์" มาใช้เป็นครั้งแรกนั้น พวกเขาได้จำกัดการอธิบายความหมายของคำว่า อุดมการณ์ เอาไว้เฉพาะในขอบเขตของปรากฏการณ์ทางจิตวิทยา และเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลเท่านั้น⁹ จากจุดเริ่มต้นนี้ เมื่อมาร์กซ์เริ่มศึกษาอุดมการณ์ เขาได้เสนอลักษณะทางสังคมของอุดมการณ์ว่า เราต้องศึกษาอุดมการณ์ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแต่ละยุคแต่ละสมัย แต่ละสังคม โดยต้องมองว่าอุดมการณ์เป็นเรื่องของความคิดร่วมทั่วทั้งสังคม ดังนั้น มาร์กซ์เสนอว่า เราจะต้องพยายามอธิบายต้นกำเนิดความเป็นมาของอุดมการณ์ และดูว่ามันเชื่อมโยงกับสภาพของสังคมและประวัติศาสตร์อย่างไร และจากแนวคิดของสำนักเดิมที่เคยเสนอว่า "ความคิดและอุดมการณ์เป็นตัวช่วยอธิบายว่า เหตุใดมนุษย์จึงกระทำพฤติกรรมนั้นๆ" มาร์กซ์กลับเสนอว่า "ตัวอุดมการณ์นั้นแหละที่จะต้องถูกอธิบาย แทนที่จะเป็นตัวอธิบายสิ่งอื่นๆ" และในการอธิบายตัวอุดมการณ์นี้ มาร์กซ์ได้ใช้ทัศนะทางวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Historical Materialism) ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า มาร์กซ์ต่างจากนักศึกษามาร์กซ์รุ่นเก่าตรงที่ได้นำเสนอ "ทฤษฎีวัตถุนิยมของอุดมการณ์" ด้วยการนำเอาลักษณะสังคมและทางวัตถุนิยมของอุดมการณ์มาอธิบาย¹⁰ ดังปรากฏในงานชิ้นแรกเรื่อง อุดมการณ์เยอรมัน (The German Ideology - 1846) ที่เขียนร่วมกับเองเกลส์

ในหนังสือเล่มนี้ มาร์กซ์โจมตีทั้งกลุ่มเฮเกลเดิม (Old Hegelian) และกลุ่มเฮเกลใหม่ (New Hegelian) สำหรับกลุ่มเฮเกลเดิมที่มองเรื่องจิตสำนึกด้วยทัศนะของนักจิตนิยม กล่าวคือ เห็นว่าจิตสำนึก ความคิด มโนทัศน์ (conception) ต่างๆ ส่วนดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระ พวกนี้ลืมความเป็นจริงของโลกวัตถุ ส่วนกลุ่มเฮเกลใหม่ที่ใหม่ขึ้นมา เพราะทำการปฏิเสธพวกจิตนิยมอย่างหยาบๆ ด้วยการเสนอว่า บรรดาจิตสำนึก ความคิดของมนุษย์ล้วนเกิดมาจากระบบ sensation ที่ติดตัวมนุษย์มาแต่ธรรมชาติเท่านั้น พวกนี้ถือทัศนะวัตถุนิยมกลไก โดยลืมบทบาททางอัตวิสัยของมนุษย์ มาร์กซ์ได้เสนอทัศนะคัดค้านกลุ่มทั้งสองว่า เราควรจะยกเลิกการถกเถียงปัญหาพื้นฐานที่ว่า จิตกับวัตถุอะไรมาก่อนกัน แต่ควรจะสนใจความสัมพันธ์ระหว่าง 2 สิ่งนี้ โดยที่มาร์กซ์เรียกกระบวนการนั้นว่า Praxis ส่วนคำถามที่ว่าอะไรคือแก่นหรือสาระ (essence) ของมนุษย์นั้น มาร์กซ์เสนอว่า เราต้องเลิกมองมนุษย์ในแบบนามธรรม และต้องเริ่มมองมนุษย์จากความเป็นจริง จากชีวิตทางสังคม ทั้งต้องทำความเข้าใจมนุษย์จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเขา¹¹

อาจกล่าวได้ว่า ทฤษฎีอุดมการณ์ของมาร์กซ์สนใจตอบคำถามพื้นฐาน 3 ข้อ คือ

1. ความคิดทั้งหลายเกิดขึ้นได้อย่างไร
2. ความคิดทั้งหลายเกิดขึ้นมาทำไม และ
3. ความคิดทั้งหลายเกิดขึ้นมาทำหน้าที่อะไร

มาร์กซ์ได้เลือกตัวอย่างอุดมการณ์ 3 อุดมการณ์มาวิจารณ์คือ ศาสนา ปรัชญาการเมือง และข้อกำหนดของตัวบทกฎหมาย เขาพยายามวิเคราะห์ที่ต้นกำเนิดของความคิดเหล่านี้ กระบวนการผลิตความคิดเหล่านี้ และการมีบทบาทของความคิดเหล่านี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับโครงสร้างสังคม เขาสรุปว่า "ไม่ว่าจะเป็นระบบคุณค่า ความเชื่อ การปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆของอุดมการณ์ทั้ง 3 นั้น ช่างห่างไกลจากความเป็นจริงในสังคมเสียเหลือเกิน คุณลักษณะสำคัญของทั้งสามอุดมการณ์นั้นก็ถือเป็นจิตนิยม ไม่จริง และไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้น หากผู้ที่มุ่งหวังจะเปลี่ยนแปลงสังคมโดยเน้นแต่ด้านอุดมการณ์ จะไม่มีทางสำเร็จ เพราะโลกเราไม่เปลี่ยนแปลงเพียงลำพังเพราะความคิดของคน (หมายความว่าได้แต่คิด แต่ไม่ได้ลงมือทำ)¹²

นอกจากนั้น มาร์กซ์ได้เสนอลักษณะทางสังคมและวัตถุนิยมของอุดมการณ์ว่า เราไม่สามารถไปถามความคิดเห็นของคนจากที่เขาารู้สึกได้ เพราะสิ่งที่คนพูดออกมาว่า เขารู้สึกอย่างนั้น อย่างนี้ อาจจะไม่ใช่จิตสำนึกที่แท้จริง ฉะนั้น หากเราต้องการจะรู้จิตสำนึกที่แท้จริงของคน เราต้องวิเคราะห์จากสภาพความขัดแย้งในชีวิตจริงๆของเขา ทั้งนี้มาร์กซ์ได้สรุปกฎพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร 3 ตัว คือ อุดมการณ์ จิตสำนึก และการปฏิบัติการทางสังคมไว้ว่า "จิตสำนึกของคนเกิดมาจากปฏิบัติการในชีวิตจริง ความคิดของคนไม่ได้เกิดมาจากตัวเขาคนเดียว และไม่ได้หล่นมาจากฟ้า หากแต่เกิดมาจากความสัมพันธ์ที่ตัวเขาและกลุ่มมีต่อกันและกัน โดยตัวแปรทั้งสามนี้มีความสัมพันธ์ในเชิงวิภาษวิธี (dialectical relationship) คือ ต่างกำหนดซึ่งกันและกัน"¹³

และเพื่อจะตอบคำถามว่า จิตสำนึกของคนได้เกิดขึ้นมาและได้คลี่คลายมาจนมีลักษณะในปัจจุบันได้อย่างไรนั้น มาร์กซ์ได้เสนอว่า ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เราไม่อาจจะรู้ได้ด้วยการดูจากปรากฏการณ์ปัจจุบัน แต่เราจะต้องใช้วิธีการวิเคราะห์ย้อนกลับไปในประวัติศาสตร์ ในระยะเริ่มแรกของมนุษยชาติ บรรดาความคิดและจิตสำนึกของคนล้วนสะท้อนมาจากกิจกรรมในชีวิตจริงของคน ผู้ใดประกอบการทำงานากินอย่างไร ก็มีจิตสำนึกอย่างนั้น แต่ต่อมาเมื่อสังคมได้พัฒนามาสูงขึ้นตอนที่มีการแบ่งงานกันทำในสังคม เป็นแรงงานกายและแรงงานสมอง ก็เริ่มมีคนกลุ่มหนึ่งที่ไม่ต้องประกอบกิจกรรมที่ใช้แรงงานกาย พวกที่ทำงานด้านสมองล้วนๆ ได้แก่ พวกพระ ลูกขุน: นักปรัชญา นักอุดมการณ์ประเภทต่างๆ ซึ่งอาจเรียกรวมๆกันว่า พวกปัญญาชน (intellectual) คนกลุ่มนี้ที่ได้ทำหน้าที่สร้างความคิดขึ้นมาในสังคมและถ่ายทอดให้แก่คนอื่นๆที่ใช้แรงงานกาย จากจุดนี้แหละที่จิตสำนึกที่เคยสะท้อนความเป็นจริงในชีวิตจริงก็เริ่มขาดลอยหลุดออกจากโลกแห่งความเป็นจริง¹⁴ ดังนั้นเมื่อการแบ่งงานกันทำในสังคมเกิดขึ้นในสังคมที่มีชนชั้นและการเอารัดเอาเปรียบ

เราก็ตอบคำถามได้ว่า อุดมการณ์เกิดขึ้นมาทำไม และเกิดขึ้นมาทำหน้าที่อะไร และทำไมคนเราจึงถูกครอบงำด้วยความคิดที่ไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ตัวอย่างเช่น ปรากฏการณ์ของ fetishism ในระบบทุนนิยม ที่ๆที่เงินตรา (money) เป็นสิ่งที่มนุษย์ด้วยตัวเองสร้างขึ้นมา แต่มนุษย์ก็ถูกครอบงำให้มีความคิดที่นับถือสิ่งที่คนสร้างขึ้นมาว่า "เป็นนายเหนือคน" ในสังคมทุนนิยม เราจะไม่เห็น "คน" เรามองเห็นแต่ "สินค้าและการแลกเปลี่ยนสินค้า" แม้แต่ความสัมพันธ์ระหว่างคนก็ถูกสินค้าเป็นตัวกำหนด ชีวิตคนกลายเป็นเครื่องเล่นของระบบเศรษฐกิจ-การเมืองที่จะสามารถปั่นหัวให้ใครเป็นอย่างไรก็ได้ ให้ทำมาหากินอะไร ที่ไหน อย่างไร ก็ได้ ฯลฯ¹⁵

ดังที่ทราบกันแล้วว่า มาร์กซ์ได้แบ่งโครงสร้างสังคมออกเป็นฐานเศรษฐกิจ (Economic Base) และโครงสร้างส่วนบน (Superstructure) และได้อธิบายว่า โครงสร้างส่วนบนถูกกำหนดมาจากฐานเศรษฐกิจ คำอธิบายดังกล่าวช่วยให้ความกระจ่างต่อปัญหาต่างๆได้ระดับหนึ่ง แต่เนื่องจากความจำกัดของช่วงชีวิตคนๆหนึ่งที่ไม่สามารถจะทำงานทุกอย่างให้เสร็จสิ้นได้หมด มาร์กซ์จึงยังไม่ได้ขยายความต่อไปอย่างละเอียดว่า โครงสร้างสองส่วนนี้กำหนดซึ่งกันและกันอย่างไร การที่ขาดการพัฒนาทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างส่วนล่างและส่วนบนนี้ จะทำให้เกิดการตีความกันไปได้อย่างนานา แตกแยกเป็นความคิดหลายกระแสหลายสำนัก ซึ่งกระแสที่ครอบงำมาเป็นหลักจนถึงซึ่งสากลที่สอง (The Second International 1889-1914) ก็คือ กระแสที่ปัจจัยเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดด้านเดียว (Economic determinism หรือ Economism)¹⁶

มาในระยะหลังได้มีผู้คนพยายามค้นหาต้นตอของพวกเศรษฐกิจกำหนด เช่น Colin Sumner ด้วยการย้อนกลับไปอ่านงานของมาร์กซ์ใหม่ และเสนอว่า ถ้าหากฐานเศรษฐกิจสามารถเป็นตัวกำหนดด้านเดียวต่อโครงสร้างส่วนบนแล้ว ความสัมพันธ์ย่อมไม่เกินไปตามหลักทวิภาควิธี เพราะมิได้เป็นอย่าง "ซึ่งกันและกัน" Sumner ยกตัวอย่าง 2 ตัวอย่างจากงานของมาร์กซ์มาสนับสนุนแนวคิดของเขา ดังจะเห็นได้จากในประการแรก ถึงแม้มาร์กซ์จะกล่าว่วิธีการผลิต (mode of production) เป็นตัวกำหนดโดยทั่วไปต่อลักษณะของชีวิตทางสังคม-การเมืองและความคิด แต่มาร์กซ์ก็ไม่ได้อธิบายว่า บรรดาปัจจัยต่างๆที่ไม่ใช่ปัจจัยเศรษฐกิจ (non-economic factor) เหล่านี้จะต้องเป็นผลผลิตโดยตรง และฉับพลันจากตัวแปรเศรษฐกิจทั้งหมด มีรูปแบบความคิดทางสังคมบางอย่างที่เกิดจากปัจจัยเศรษฐกิจ แต่ก็มีบางอย่างที่เกิดมาจากปฏิบัติการทางสังคมอย่างอื่นๆ (อาจจะเป็นการเมือง กฎหมาย ประเพณี ฯลฯ)¹⁷ ดังเช่นที่มาร์กซ์ยกตัวอย่างเอาไว้ในหนังสือที่ลือชื่อ The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte (ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกสั้นๆว่า 18th Brumaire) ว่า "ความคิดบางอย่าง คนเราได้รับการถ่ายทอดผ่านประเพณีและการศึกษา"¹⁸ และในประการที่สอง ในหนังสือเล่มนี้เองอีกเช่นกันที่ยืนยันแนวคิดของมาร์กซ์ที่เริ่มจากการวิเคราะห์ความเป็นจริงของพฤติกรรมและการเลือกตั้งของชาวอารายย่อยฝรั่งเศส ซึ่งทำการเลือกหลุยส์ โบนาปาร์ต แทนที่จะเลือกพรรคการเมืองที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชนชั้นตน การที่ชาวอารายเลือกหลุยส์ โบนาปาร์ตนั้นสามารถอธิบายได้ว่า เกิดจากซากความคิดและความรู้สึกแบบอุดมการณ์ศักดิ์

นา ที่มองเห็นผู้นำเป็นผู้คุ้มครองการปกครองแบบกษัตริย์ที่ยังคงมีอิทธิพลหลงเหลืออยู่ในหมู่ชาวนารายย่อย ในกรณีนี้ปัจจัยทางด้านอุดมการณ์มีอิทธิพลเป็นตัวกำหนดปฏิบัติการทางสังคมของบุคคล

อย่างไรก็ตาม ข้อสังเกตที่ไม่เด่นชัดของมาร์กซ์นี้ก็ไม่ได้ได้รับความสนใจจากนักลัทธิมาร์กซ์รุ่นหลังที่ยังฝังใจว่า ความคิดทุกอย่างเป็นเพียงภาพสะท้อนของเศรษฐกิจเท่านั้น การละเลยต่อปัญหาอุดมการณ์ ทำให้เกิดความอับจนในทางทฤษฎี และเกิดความชะงักงันในภาคปฏิบัติ แนวทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยกำหนดได้ปิดกั้นการค้นคว้าหลักเกณฑ์เรื่อง "ความเป็นอิสระระดับหนึ่งของอุดมการณ์" (relative autonomy of ideology) ไปจนหมดสิ้น ทำให้เราไม่ทราบว่าเป็นเงื่อนไขใด อุดมการณ์จะเป็นอิสระ ไม่เป็นอิสระ หรือกลับไปเป็นตัวกำหนดแบบโครงสร้างเศรษฐกิจเสียเอง¹⁹

การตีความแบบเศรษฐกิจกำหนดเริ่มเป็นปัญหาตั้งแต่มาร์กซ์เสียชีวิตใหม่ๆ ดังจะเห็นได้จากจดหมายของเองเกลส์ที่เขียนถึงโจเซฟ บล็อก (21 กันยายน ค.ศ.1890) ในเชิงวิจารณ์ตนเองว่า

"ข้าพเจ้าและมาร์กซ์มีส่วนรับผิดชอบกับแนวโน้มที่เกิดขึ้น ซึ่งมาร์กซ์รุ่นหลังมักจะให้น้ำหนักมากเกินไปกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ อันที่จริงแล้วมีบางขณะ บางโอกาส และบางสถานที่ ที่ปัจจัยอื่นๆก็สามารถมีส่วนกำหนดได้เช่นกัน..... ถึงแม้ว่าเศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนดการเมือง กฎหมาย ปรัชญา ศาสนา วรรณกรรม ศิลปะ แต่ทว่า นี่มิได้หมายความว่า เศรษฐกิจจะต้องเป็นตัวกำหนด และปัจจัยอื่นๆ เป็นเพียงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นตามมาเสมอไปเท่านั้น ตัวอย่างเช่น รัฐ...."²⁰

และเพื่อแก้ไขแนวโน้มเศรษฐกิจกำหนด เองเกลส์ได้เสนอให้มีการแยกพิจารณาระหว่างเนื้อหากับรูปแบบของอุดมการณ์ เมื่อมาร์กซ์กล่าวว่า ศาสนา ปรัชญาการเมือง และกฎหมายเป็นสิ่งที่ขาดลอยออกจากความเป็นจริง ปัญหาที่ตามมาก็คือ แต่เหตุใดผู้คนจึงติดอยู่กับความไม่จริงเช่นนี้ได้ เองเกลส์ได้ตอบคำถามนี้ว่า

"กล่าวด้านเนื้อหาแล้ว อุดมการณ์ทางการเมืองและกฎหมายต่างก็โยงใยกันอย่างใกล้ชิดกับเศรษฐกิจ เพราะมันเกิดมาเพื่อความชอบธรรมของการชู้คริตทางเศรษฐกิจ และเป็นตัวซ่อนเร้นการชู้คริตนี้ไว้ หากแต่รูปแบบที่มันแสดงออกเป็นเรื่องของความถูกต้อง เพื่อความยุติธรรม เป็นไปตามกฎธรรมชาติ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน...."²¹

ดังนั้นสิ่งที่ทำให้ผู้คนหลงใหลได้ปลื้มอยู่กับอุดมการณ์แก่นี้ก็คือ รูปแบบของมัน ตราบนานเท่าที่ยังไม่มีเงื่อนไขเอื้ออำนวยให้เข้าถึงและพิสูจน์เนื้อหาที่แท้จริงของมันได้

ข้อคิดเห็นดังกล่าวของเองเกลส์หยุดอยู่เพียงแค่นั้น เพราะในช่วงสากลที่สอง ลัทธิมาร์กซ์ได้กลายมาเป็นวิทยาศาสตร์แห่งการกำหนดด้วยหลักการทางเศรษฐกิจ (เช่น ความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิต (productive force) กับความสัมพันธ์ทางการผลิต (relation of production) จะต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างแน่นอน ระบบทุนนิยมได้ให้กำเนิดระบบสังคมนิยมอยู่แล้ว

เป็นต้น) ดังนั้น จึงไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องมานั่งพิจารณาปัญหาเรื่องอุดมการณ์กัน อย่างไรก็ตาม หลังจากเกิดระบบสังคมนิยมในรัสเซียที่มีเค้าของปัญหาข้าราชการ (bureaucracy) การบุกฮังการี ปีค.ศ.1956 และการบุกเชคโกสโลวาเกีย ปีค.ศ.1968 ตลอดจนความล้มเหลวของการสร้างสรรค์สังคมนิยมในยุโรปตะวันออก ทำให้ลัทธิมาร์กซ์พยายามแสวงหาคำตอบใหม่ๆหลายทาง ในที่นี้เราอาจจะจัดประเภทอย่างหยาบๆออกเป็น 2 พวกใหญ่ๆด้วยกัน คือ

ก. พวกที่ย้อนกลับไปพิจารณาลัทธิมาร์กซ์จากทัศนะของเฮเกล กลุ่มนี้เริ่มตั้งแต่การปฏิวัติรัสเซีย ปีค.ศ.1917 และตอบโต้แนวทางเศรษฐกิจกำหนดจากสากลที่สอง มาร์กซิสต์เด่นในกลุ่มนี้ได้แก่ ลูคัส คาร์ล คอรัช (Karl Korsch, 1886-1961) และกริมชี่

ข. พวกที่พยายามผสมผสานวิธีวิเคราะห์ของสำนักคิดอื่นที่ไม่ใช่ลัทธิมาร์กซ์ เช่น สำนักวิเคราะห์โครงสร้างเข้ามาใช้ร่วมกับลัทธิมาร์กซ์ นักคิดที่มีชื่อเสียงในกลุ่มนี้ได้แก่ อับธูแซร์ กลุ่มนี้เพิ่งเกิดขึ้นภายหลังมรณกรรมของสตาลิน เพื่อตอบโต้การกระทำของครุสชอฟ การแตกแยกระหว่างรัสเซียกับจีน

เริ่มจากลูคัสที่ประสบปัญหาในการปฏิบัติงานในพรรคคอมมิวนิสต์ฮังการีเมื่อนำแนวทางของสากลที่สอง ไปประยุกต์ใช้ เขาจึงได้กลับไปอ่านงานของเฮเกลและงานของมาร์กซ์ระยะแรกอีกครั้งหนึ่ง ลูคัสเห็นว่า สิ่งที่มาร์กซิสต์ในขณะนั้นละเลยไปมากก็คือ แนวความคิดเรื่อง "ส่วนรวมทั้งหมด" (Totality) อันเป็นแนวคิดสำคัญที่จะนำมาใช้วิเคราะห์เรื่องจิตสำนึก และใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติ เขาปฏิเสธวิธีศึกษาความเป็นจริงของประวัติศาสตร์และสังคมโดยการแยกสังคมนอกเป็นส่วนย่อยๆ (เช่น เป็นเศรษฐกิจ การเมือง ฯลฯ) โดยมิได้พิจารณาส่วนย่อยนี้ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของส่วนรวมทั้งหมด²² ตัวอย่างเช่น เราจะเข้าใจการเมืองในยุคสมัยของหลุยส์ นโปเลียน (หรือ นโปเลียนที่ 6. 1808-1873) ได้ เราต้องเข้าใจสภาพการณ์ภายในของ การเมือง เศรษฐกิจ โครงสร้างสังคมขณะนั้นทั้งหมดของประเทศฝรั่งเศส ดังตัวอย่างที่มาร์กซ์ได้แสดงเอาไว้ใน 18th Brumaire ด้วยกรณีที่มีได้อธิบายแต่เพียงปัจจัยด้านเศรษฐกิจด้านเดียวที่ทำให้เกิดเหตุการณ์นั้นขึ้น

และจากแนวคิดเรื่องส่วนรวมทั้งหมดนี้เอง ลูคัสได้นำมาประยุกต์ใช้ในการอธิบายชนชั้นกรรมาชีพว่า ชนชั้นนี้เป็นชนชั้นเดียวเท่านั้นในสังคมสมัยใหม่ที่มีความสนใจในทัศนะรอบด้าน ทำให้เป็นชนชั้นที่มีลักษณะปฏิวัติ เพราะมีความตั้งใจที่จะเลิกระบบชนชั้นทั้งหมด ฉะนั้น จึงแตกต่างจากชนชั้นปฏิวัติอื่นที่มีมาก่อนในอดีต เขากล่าวว่า

"ความแตกต่างระหว่างความคิดมาร์กซิสต์กับความคิดกระฎุมพินันน์ มิใช่เป็นเพราะลัทธิมาร์กซ์ให้ความสำคัญกับแรงจูงใจทางเศรษฐกิจหรอก หากแต่เป็นเพราะทัศนะเรื่อง ส่วนรวมทั้งหมด"

"ศาสตร์ของชนชั้นกรรมาชีพมีลักษณะปฏิวัติ มิใช่เพียงเพราะว่ามันมีลักษณะคัดค้านสังคมกระฎุมพินันน์ หากแต่เท่านั้น เพราะมันมีวิธีการเฉพาะของมัน ความสำคัญอันดับแรกของ

การมองเห็นส่วนรวมทั้งหมด ทำให้ศาสตร์นี้มีหลักการเป็นวิทยาศาสตร์แห่งการปฏิบัติ²³

กล่าวสำหรับกรัมซี หลังจากประทับใจอย่างมากจากการปฏิบัติ ปีค.ศ.1917 ในรัสเซียแล้ว ก็ต้องประสบปัญหาเช่นเดียวกันกับลูกซ์ เขาถามตัวเองว่า "หากลัทธิมาร์กซ์เป็นเครื่องมืออันสำคัญ ทั้งด้านความคิดและการกระทำแล้ว เหตุใดมวลชนที่ได้รับรู้และเข้าใจลัทธินี้แล้วจึงยอมจมอยู่กับ การกดขี่ขูดรีดอีกเล่า" และเขาก็ได้คำตอบว่า เนื่องจากอุดมการณ์ใหม่นั้น ไม่ได้สอดใส่เข้าไปใน ความคิดอันว่างเปล่า ในระบบจิตสำนึกนั้นมีอุดมการณ์เก่าบรรจุอยู่ก่อนแล้ว และเป็นตัวคอย ผลักดันให้อุดมการณ์ใหม่หลุดออกมา ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีการต่อสู้ทางอุดมการณ์ ซึ่งฝ่ายใดจะได้ ชัยชนะก็แล้วแต่ประสิทธิภาพของอุดมการณ์ และความสามารถในการต่อสู้ กรัมซีมีพื้นฐานความ เข้าใจอันดีในบรรยากาศของวัฒนธรรมในอิตาลีที่มีอิทธิพลของศาสนาคริสต์อย่างสูง สิ่งนี้เองเป็น ปัจจัยเกื้อหนุนให้เขาพัฒนาทฤษฎีที่ให้น้ำหนักกับปัจจัยเรื่องอุดมการณ์ แรงเฉื่อยของชนบประเพณี รูปแบบของความคิด และวิธีการใช้ชีวิตของผู้คน เขาเสนอว่า เราจำเป็นต้องทบทวนความสัมพันธ์ ระหว่างโครงสร้างส่วนบนทั้งด้านอุดมการณ์ การเมือง ที่มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม เสียใหม่²⁴

กรัมซีได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับความซับซ้อนของการถ่ายถอดอุดมการณ์ว่า

1. เวลาเราถ่ายถอดอุดมการณ์ใหม่เข้าไปในความคิดของคนนั้น ภายในนั้นมีอุดมการณ์ เก่า โลกทัศน์ (World view) เก่าๆ ความเคยชินเก่าๆ ที่คอยชี้แนวทางพฤติกรรม วิธีคิด ความรู้สึก ของเขาอยู่แล้ว
2. อุดมการณ์ใหม่ที่จะเข้ามานั้นจะต้องต่อสู้กับอุดมการณ์เก่าที่มีอยู่เดิม (เพื่อให้ได้ชัยชนะ อุดมการณ์ใหม่นี้จะต้องมีทั้งเนื้อหาและวิธีการถ่ายถอดที่มีประสิทธิภาพเหนือกว่าอุดมการณ์ เก่า และเนื่องจากคนเรายอมรับอุดมการณ์เก่าด้วยการยินยอมพร้อมใจ ไม่ใช่จากการบีบบังคับ ฉะนั้น อุดมการณ์ใหม่นี้จึงต้องทำให้คนยอมรับด้วยวิธีการเดียวกัน²⁵

กรัมซีได้ยกหลักเกณฑ์ในการพิจารณาอุดมการณ์ว่าเป็นจิตสำนึกที่แท้จริง ไม่แท้จริง ปลอมแปลง ถูกต้องหรือผิดพลาด ดังเช่นที่มาร์กซ์ได้เริ่มต้น* และเสนอว่า เราน่าจะมาพิจารณากัน ดีกว่าว่าอุดมการณ์นั้นมันทำหน้าที่ได้อย่างไรในการสร้างความสามัคคี หรือความแตกแยกทางชน ชั้น ทั้งภายในสถานการณ์ที่มีการปราบปรามหรือครอบงำ ทำไมอุดมการณ์จึงทำงานได้อย่างมี ประสิทธิภาพและทำได้อย่างไร ในประเด็นเหล่านี้ กรัมซีพบว่า ท่ามกลางสังคมที่แตกแยกออกเป็น ชนชั้น และมีผลประโยชน์ทางชนชั้นขัดแย้งกันอยู่นั้น สิ่งที่ทำให้สังคมนั้นรวมตัวกันอยู่ได้ก็เพราะมี "อุดมการณ์อันหนึ่ง" ที่ทำหน้าที่คล้ายๆ ปูนซีเมนต์โบกเชื่อมรอยต่อ ระหว่างชนชั้นเหล่านี้เอาไว้ (อุดมการณ์อันนี้หมายถึงอุดมการณ์ในการรักษาระบบเดิม - ผู้เขียน) และในทำนองเดียวกัน "กลุ่มทางประวัติศาสตร์" (historical bloc) อันประกอบด้วยกลุ่มคนจาก

* เดิมทีนั้นมาร์กซ์มองอุดมการณ์ว่าเป็นจิตสำนึกที่ผิดพลาด (false consciousness)

หลายๆกลุ่มและหลายชนชั้นที่จะมารวมกันเพื่อประกอบภารกิจทางประวัติศาสตร์อันหนึ่ง ก็จำเป็นต้องมี "ซีเมนต์/จุดเชื่อมทางอุดมการณ์" นี้เช่นกัน คำตอบจากประวัติศาสตร์ได้แสดงให้เห็นว่า เมื่อชนชั้นกระฎุมพีต้องการจะ โคนล้มอำนาจศักดินานั้น ลำพังกำลังจากชนชั้นตนไม่เพียงพอ จึงต้องอาศัยกำลังจากชาวนาและกรรมกร โดยพวกเขาได้เสนอ "ซีเมนต์/จุดเชื่อมทางอุดมการณ์" ว่า ผลประโยชน์จากการต่อสู้ครั้งนี้จะเป็นผลประโยชน์ร่วมกันของทั่วทั้งสังคม (common interest, universality) ในทุกวันนี้ เราก็ยังได้เห็นแนวคิดเรื่องความมั่นคงของชาติ ผลประโยชน์ร่วมของชาติถูกนำมาบอกเชื่อมรอยแตกร้าวของผู้คนในสังคมอยู่

จากแนวคิดข้างต้นนี้ ทำให้กรัมชี่นำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งแยกประเภทของ อุดมการณ์ เกณฑ์อันแรกคือ ระดับของความเป็นปรัชญาในอุดมการณ์หนึ่งๆเรียงลำดับตั้งแต่มากไป ถิ่นน้อยได้เป็น 4 ระดับคือ Philosophy, Religion, Commonsense และ Folklore (คำเหล่านี้มิได้มีความหมายอย่างที่เข้าใจกัน แต่เป็นศัพท์เฉพาะของกรัมชี่ เราอาจจะเทียบระดับของความเป็น ปรัชญาที่ว่า คือคุณภาพในการยึดติดของซีเมนต์/การเชื่อมที่ได้กล่าวมา กล่าวคือ อุดมการณ์ที่มี ลักษณะ Philosophy คืออุดมการณ์ที่มีการอธิบายอย่างเป็นระเบียบ มีหลักทฤษฎี มีหลักเกณฑ์ เป็นเหตุเป็นผล ส่วน Religion คืออุดมการณ์ที่มีคำอธิบายบ้างพอสมควร แต่เน้นหนักด้านศรัทธา พิธีกรรม ขณะที่ Commonsense คืออุดมการณ์ที่เกิดจากการสรุปประสบการณ์ในชีวิต แต่กระจัดกระจายไม่เป็นระบบ และสำหรับ Folklore ก็มีลักษณะเป็นระบบน้อยที่สุด ซึ่งไม่ว่าจะเป็น อุดมการณ์ใดๆ เช่น ลัทธิมาร์กซ์ ชาตินิยม พุทธศาสนา ฯลฯ ก็จะมีระดับทั้ง 4 ประการนี้อยู่ใน ตัวเอง โดยขึ้นอยู่กับการถ่ายทอด เช่น คนกลุ่มหนึ่งอาจจะรับรู้อุดมการณ์ของลัทธิมาร์กซ์แบบ Religion ในขณะที่คนบางกลุ่มอาจจะรับรู้อุดมการณ์พุทธศาสนาแบบ Philosophy ก็ได้ ส่วนเกณฑ์ ที่ 2 คือการแบ่งประเภทของอุดมการณ์ตามระดับความสามารถในการ organize คือสามารถมี บทบาทในการรวบรวมพลังภายในของขบวนการ และสามารถวิเคราะห์สถานการณ์ในปัจจุบัน ซึ่ง อาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ Organic, Semi-organic และ Non-organic ความเป็นจริงของ อุดมการณ์หนึ่งๆ ก็ขึ้นอยู่กับว่ามันได้ปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์ได้ดีเพียงใด²⁷

กรัมชี่ได้สร้างคำใหม่ๆหลายคำ (หลายคำก็นำมาจากคำเดิม แต่นำมาเน้นมากขึ้น) เพื่อใช้ในการวิเคราะห์อุดมการณ์ เช่น civil, Society, hegemony, organic intellectual etc. ดังจะเห็นได้จาก ในการวิเคราะห์รัฐ ในฐานะที่เป็นเครื่องมือกดขี่ทางชนชั้น รัฐประกอบด้วย 2 ส่วน คือ Political society และ Civil society ส่วนแรกนั้นทำการกดขี่ด้วยการใช้กำลังความรุนแรงด้วยการบีบบังคับ ส่วนหลังได้แก่ โครงสร้างสังคมส่วนที่ผลิต ผลิตภัณฑ์ และเผยแพร่อุดมการณ์ของชนชั้นปกครองเพื่อ สร้างเสริม hegemony ของอุดมการณ์นั้น โครงสร้างส่วนนี้จะทำหน้าที่ชี้แนะ ให้การศึกษา ควบคุม ความคิดและพฤติกรรมของคน แต่มิใช่ด้วยวิธีการบีบบังคับ แต่ด้วยการครอบงำ โครงสร้างส่วนนี้ ทำงานอยู่ในชีวิตประจำวัน ทีละเล็กทีละน้อย โดยที่เราไม่ค่อยรู้สึกตัว ทำให้ความคิดและการ กระทำของคนสมยอมคล้อยตามไปตามระบบ²⁸

hegemony เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่กรัมซีได้พัฒนาขึ้นมา ในครั้งแรกที่เขาใช้คำนี้ (ในบทความชื่อ "Note on Southern question"-1926) เขาหมายความถึงปัญหาเรื่องการสร้างพันธมิตรระหว่างกรรมกร-ชาวนาว่า ชนชั้นกรรมาชีพมียุทธศาสตร์ในการนำและเอาชนะใจทั้งด้านการเมือง จริยธรรม และภูมิปัญญา (Intellectual) ชนชั้นชาวนาได้อย่างไร โดยเฉพาะเขาให้น้ำหนักกับการเอาชนะใจทางด้านภูมิปัญญาและจริยธรรมอย่างมาก ต่อมาในเอกสาร "Prison Notebook" กรัมซีได้ใช้คำเหล่านี้ในความหมายใหม่ โดยยกเลิกความหมายเดิมที่กินความเพียงแค่ยุทธศาสตร์ของชนชั้นกรรมาชีพเท่านั้น แต่ได้ใช้ในความหมายที่อ้างถึงปฏิบัติการของชนชั้นปกครอง โดยที่เมื่อแบ่งสังคมออกเป็น 3 ชนชั้นใหญ่ๆ คือ ชนชั้นปกครอง ชนชั้นต่ำที่ถูกกดขี่ และชนชั้นกลาง ชนชั้นปกครองจะมีมาตรการ 2 ชนิดต่อชนชั้นอื่นๆ ในสังคม พวกเขาจะกดขี่ (dominate) ชนชั้นต่ำ แต่จะปกครอง (Govern) บรรดาชนชั้นกลางที่เป็นพันธมิตร (allied class) hegemony จึงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องพันธมิตรระหว่างชนชั้นใดชนชั้นหนึ่ง แต่ทว่าเป็นเรื่องของการร่วมมือกันในทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจ การเมือง ภูมิปัญญา และจริยธรรม ชนชั้นใดก็ตามที่จะแบกรับภารกิจเป็นชนชั้นพื้นฐานในการเปลี่ยนแปลงสังคม จะต้องสามารถเอาชนะใจ (hegemony) ชนชั้นข้างเคียงที่จะมาเป็นพันธมิตรให้ได้ในทุกด้าน หมายความว่า ชนชั้นนี้จะต้องสามารถสร้างอุดมการณ์ในการต่อสู้ที่เป็นที่ยอมรับของชนชั้นพันธมิตรอื่นๆ การยอมรับนี้ต้องเป็นไปอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะภูมิปัญญา (สามารถวิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น มีทฤษฎีที่น่าเชื่อถือ) และด้านจริยธรรม การต่อสู้ทางอุดมการณ์ระหว่างชนชั้นพื้นฐาน 2 ชนชั้น (นายทุน/กรรมาชีพ) ซึ่งขาดอยู่ที่ฝ่ายไหนจะสามารถเอาชนะใจชนชั้นอื่นได้มากกว่ากันด้วยการเสนออุดมการณ์ใหม่ๆ (ที่เป็นหลักการของชนชั้นตน) ที่ยังไม่เคยปรากฏมาก่อนให้ชนชั้นอื่นๆยอมรับ กรัมซีเรียกการต่อสู้ทางอุดมการณ์ว่า เป็นสงครามแย่งชิงพื้นที่ทางความคิดและจิตใจ (War of position) ที่ต่างไปจากการแย่งชิงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ (War of movement)²⁹

แนวคิดประการสุดท้ายคือเรื่อง organic intellectual เขาเสนอว่า ตามปกติในทุกกลุ่มสังคมต่างก็มีปัญญาชนของตนเองทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นนายทุน ชาวนา กรรมกร ปัญญาชนนั้นมีอยู่ 2 ประเภท คือ ปัญญาชนแบบเดิม (traditional intellectual) ทำหน้าที่เฉพาะด้านสืบทอดอุดมการณ์ในสังคม เช่น พระสงฆ์ ครู กับปัญญาชนแบบจัดตั้ง (organic intellectual) ได้แก่ปัญญาชนที่เข้าร่วมเอาการทำงานในกระบวนการจัดตั้ง ดังที่กล่าวมาแล้วว่า อุดมการณ์ทำหน้าที่เป็นซีเมนต์/ตัวเชื่อมโอบก่เชื่อมระบบเก่า หรือในทางตรงกันข้าม ก็เชื่อมผืนดินกลุ่มที่ต้องการจะล้มล้างระบบเดิมให้เป็นปึกแผ่น ปัญญาชนแบบจัดตั้งนี้แหละที่จะทำหน้าที่สร้างสรรค์ พลิกแพลง ตีความ ถ่ายทอด อุดมการณ์ของกลุ่มคน กล่าวโดยสรุปคือ เป็นหัวหอกในการแสวงหาความสนับสนุนจากชนชั้นพันธมิตรในสังคมให้เห็นด้วย และให้ความร่วมมือกับแนวอุดมการณ์ของชนชั้นที่ตนถือหางอยู่³⁰

นักทฤษฎีคนสุดท้ายที่เราจะกล่าวถึงคือ อัลธูแซร์³¹ เขาย้อนกลับมาหาแนวคิดเรื่องกระบวนการผลิตในสังคม โดยเน้นเรื่องบทบาทของอุดมการณ์ในการผลิตซ้ำขึ้นใหม่ของสังคม

กระบวนการผลิตซ้ำขึ้นใหม่ของพลังการผลิตจะต้องมีทั้งด้านวัตถุและอัตวิสัย ทางด้านวัตถุ นายจ้างจะต้องจ่ายค่าแรงเพื่อให้คนงานสามารถยังชีพอยู่ได้ และจะต้องมีการให้การศึกษาเพื่อปรับปรุงหรือยกระดับคุณภาพของพลังการผลิตให้สูงขึ้น กระบวนการศึกษานี้ นอกจากจะพัฒนาความสามารถของคนงานให้สูงขึ้นแล้ว ในอีกด้านหนึ่ง ยังเป็นกระบวนการผลิตซ้ำ "การยอมรับ" อุดมการณ์หลักที่ครอบงำสังคมอีกด้วย เพราะในโรงเรียนก็มีการสอนแต่อุดมการณ์หลักเท่านั้น ฉะนั้น เพื่อจะผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคมแบบที่เป็นอยู่ ก็จำเป็นต้องทำการผลิตซ้ำโครงสร้างส่วนบนด้วยวิธีการต่างๆ เช่นกัน

นอกเหนือไปจากการแยกอำนาจรัฐ (เช่น คณะรัฐมนตรี) ออกจากกลไกรัฐ (ทหาร ตำรวจ กฎหมาย) ในตัวกลไกรัฐเองก็ยังแยกออกเป็น 2 อย่าง คือ กลไกด้านปราบปราม และด้านครอบงำ ในช่วงภาวะปกติ รัฐจะใช้กลไกครอบงำเป็นหลัก จนกระทั่งเมื่อรัฐตกอยู่ในวิกฤตการณ์ เช่น เสียความชอบธรรมหรือกลไกด้านครอบงำเสื่อมประสิทธิภาพ การปราบปรามก็จะเกิดขึ้น กลไกด้านครอบงำนี้มีอยู่มากมาย นับตั้งแต่ครอบครัว ศาสนา โรงเรียน สื่อมวลชน ที่ล้วนแต่มี "มาตรการไม้นวม" ไว้คอยขัดเกลาคคนให้เป็นไปตามประสงค์ของสังคม เริ่มตั้งแต่กระบวนการสร้างความรู้สึกลึกซึ้งกลัวการคว่ำบาตร การไม่คบหาสมาคม การดูถูก เป็นต้น แม้แต่ในตัวกลไกด้านปราบปรามเองก็ยังมีอุดมการณ์ครอบงำอยู่ ถ้าที่อัลธูเซอร์ตั้งข้อสังเกตว่า ตำรวจจะไม่สามารถทำร้ายเด็กหรือคนงาน ผู้หญิงที่อยู่ตามโรงงานได้ หากเขาไม่ถูกครอบงำด้วยอุดมการณ์ว่า "เขากำลังเป็นผู้รักษาความสงบสุขของสังคม" และเด็กผู้หญิงตามโรงงานเหล่านั้นเป็นผู้ทำลายความสงบสุข เช่นเดียวกับในโรงงานที่คนงานได้รับรู้การเอาเปรียบของนายจ้าง ซึ่งแทนที่เขาจะโกรธแค้นคว่ำปิ่น ไปยิงนายจ้าง เขากลับเดินเข้าไปทำงานตามปกติได้ นี่ก็เป็นผลจากประสิทธิภาพของอุดมการณ์ครอบงำเช่นเดียวกัน ในความเป็นจริง กลไกทั้ง 2 ด้านดำเนินงานควบคู่กันไปเสมอ ที่เราแยกมันออกก็เพียงเพื่อจะดูว่า อันไหนทำหน้าที่เป็นหลักกว่าอีกอันหนึ่งเท่านั้น

จากหลักเรื่องการผลิตซ้ำขึ้นใหม่นี้เองที่ช่วยอธิบายความคงทนหรือเสื่อมสลายของอุดมการณ์อันใดอันหนึ่ง อุดมการณ์ใดก็ตามที่เคยก่อตัวมาแต่ครั้งอดีต หากยังสามารถมีชีวิตยืนยาวมาได้จนปัจจุบัน ต้องแสดงว่าได้รับการผลิตซ้ำขึ้นใหม่ครั้งแล้วครั้งเล่า ในรูปแบบต่างๆ และจะต้องมีสถาบันที่ทำหน้าที่ผลิตซ้ำอุดมการณ์ขึ้นมาใหม่ ตัวอย่างเช่น ความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่น่าจะสูญสลายไปเมื่ออุดมการณ์ตรงข้ามคือวิทยาศาสตร์ก้าวเข้ามาแทนที่ การที่อุดมการณ์นี้ยังอยู่ยงคงกะพันได้ ก็เพราะมีสถาบันที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งพิธีกรรมที่แสดงออกในชีวิตประจำวันคอยหล่อเลี้ยง อุดมการณ์นี้อยู่ ปัญหาจึงไม่ได้อยู่ที่ผู้เชื่อ โชคลาง แต่อยู่ที่การดำรงอยู่ของสถาบันการผลิตซ้ำ อุดมการณ์

2. ความแตกต่างระหว่างอุดมการณ์รับใช้อำนาจกับอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจ

เมื่อเริ่มต้นศึกษาอุดมการณ์นั้น มาร์กซ์เองยังไม่ได้แยกแยะให้ละเอียดว่ามีอุดมการณ์อยู่ 2 ประเภท และเมื่อพูดถึง "อุดมการณ์" มาร์กซ์จะตีความต่อไปในทางลบ ว่าเป็นจิตสำนึกพิเศษ

รูปแบบหนึ่งที่ขาดลอยจากความเป็นจริง แต่เนื่องจากลัทธิมาร์กซ์ไม่ได้เป็นเพียงปรัชญาที่มีไว้พรรณนาความเป็นไปของโลก แต่มุ่งหวังที่จะเปลี่ยนแปลงมันด้วย ดังนั้น จึงมีภาคปฏิบัติการควบคู่อยู่เสมอกับทฤษฎี ผลจากภาคปฏิบัติการส่งคำถามสะท้อนมายังภาคทฤษฎีอยู่เสมอ ทำให้ลัทธิมาร์กซ์รุ่นต่อมา เช่น เลนิน ได้มองเห็นความแตกต่างของอุดมการณ์ประเภทต่างๆ

แม้แต่ในยุคสมัยของมาร์กซ์เอง C. Sumner³² ผู้ทำการประเมินงานด้านอุดมการณ์ของมาร์กซ์และเอนเงิลส์ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ทั้งสองท่านน่าจะ ได้มีทัศนะ 2 ด้านต่อบทบาทของอุดมการณ์ มาร์กซ์เองคงจะไม่สรุปว่า อุดมการณ์เป็นตัวครอบงำให้คนไม่เข้าใจโครงสร้างสังคม**เสมอไป** เพราะหากเชื่อเช่นนั้น เขาจะพยายามพัฒนาการยกระดับจิตสำนึกที่ก้าวหน้าของหมู่คนงานที่เกิดขึ้นมาอย่างฉับพลันไปทำไมกัน Sumner กล่าวต่อไปว่า แม้ว่าบรรดาอุดมการณ์ต่างๆจะครอบงำความคิดของคน แต่เราก็จะเห็นว่า ในช่วงที่มีวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ คนเราก็ได้ระเบิดความไม่พอใจออกมา นี่เป็นหลักฐานยืนยันว่า "คนเราไม่เพียงแต่จะมีชีวิตอยู่กับความขัดแย้งในสังคมอย่างเป็นฝ่ายถูกกระทำเท่านั้น แต่มนุษย์ได้พยายามต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ แล้วแต่ระดับความคิดของเขาจะเอื้ออำนวยให้แสดงออกมาในรูปแบบไหน จากแนวความคิดในการต่อสู้ที่กระจัดกระจาย ฉับพลันคลุมเครือ หากได้มีการพัฒนา ก็จะยกระดับกลายเป็นจิตสำนึกที่ชัดเจนได้"

เราอาจจะเข้าใจทัศนคติดังกล่าวได้ดีขึ้น หากเราจะเอาแนวคิดเรื่อง "สัญชาตญาณทางชนชั้น" (class instinct) กับ "จิตสำนึกทางชนชั้น" (class consciousness) มาวิเคราะห์ประกอบ³³ จิตสำนึกทางชนชั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับผลประโยชน์ทางชนชั้น เราจะกล่าวว่าบุคคลหรือกลุ่มใดเกิดจิตสำนึกทางชนชั้น ต่อเมื่อคนกลุ่มนั้นมีความรู้สึกสำนึกต่อผลประโยชน์อันแท้จริงของ**ชนชั้นของเขา** (ไม่ใช่ของเขาคนเดียว) การต่อสู้ทางชนชั้นจะเริ่มขึ้นก่อนที่ระดับวัตถุและเศรษฐกิจ และจะต้องมีการแสดงออกของการต่อสู้ทางชนชั้นเสียก่อน จึงจะเกิดชนชั้น (ในความหมายที่แท้จริง) ตามมา หมายความว่า คนเราไม่สังกัดเป็นชนชั้นเพียงเพราะฐานะของเขาในกระบวนการผลิต (อันเป็นชนชั้นทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น) หรือเพียงเพราะอุดมการณ์ วัฒนธรรม หรือการอบรมสั่งสอน แต่จะเกิดชนชั้นและความรู้สึกทางชนชั้นเมื่อได้ลงมือต่อสู้ กล่าวในแง่จิตสำนึกทางชนชั้นจึงเป็นเรื่องที่เป็นภาววิสัย มีความเกี่ยวข้องกับเงื่อนไขภาววิสัย (sub-consciousness)

แต่ในบางกรณี เราจะเห็นคนลุกขึ้นมาต่อสู้ด้วยวิธีต่างๆ โดยมีแรงผลักดันที่อาจจะมาจากระดับจิตใต้สำนึก (unconsciousness) เช่น ถูกกดขี่มากมายจนทนไม่ไหว เลยลุกขึ้นมาต่อสู้ ลักษณะจิตสำนึกดังกล่าวนี้เราเรียกว่า "สัญชาตญาณทางชนชั้น" อันมองเห็นได้ว่าเป็นลักษณะต่อสู้ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นไปเอง อันที่จริง "สัญชาตญาณทางชนชั้น" ก็เป็นบันไดขั้นล่างของจิตสำนึกทางชนชั้น แต่การที่บุคคลไม่สามารถจะก้าวขึ้นบันไดไปได้ทีละขั้น ก็เพราะมีอุดมการณ์หลักครอบงำของชนชั้นปกครองปิดกั้นอยู่ และได้ทำลาย จำกัด บิดงวง สัญชาตญาณทางชนชั้นของคนเราให้อยู่ใน

ระดับที่จะไม่ก่ออันตรายให้แก่ระบบ

ฉะนั้น กระบวนการปลูกจิตสำนึกก็คือ กระบวนการที่ขับไล่อุดมการณ์หลักให้ออกไปพ้นทาง เปิดโอกาสให้สัญชาตญาณทางชนชั้นได้พัฒนาตนขึ้นมาเป็นจิตสำนึกทางชนชั้น เพื่อให้จิตสำนึกของคนย้อนกลับไปหาต้นกำเนิดตั้งแต่ครั้งอดีต เช่น ที่มาร์กซ์เขียนไว้ว่า "จิตสำนึกของมนุษย์จะกลายเป็นกระบวนการของชีวิตที่เป็นจริง มีจิตสำนึกที่รับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นตนเอง มิใช่จิตสำนึกที่รับใช้ผลประโยชน์เป็นของชนชั้นอื่นๆ"³⁴

จากแนวคิดนี้ เลนินได้แบ่งประเภทอุดมการณ์เพื่อต่อต้านอำนาจในระบบออกเป็นระดับต่างๆ ในหนังสือ "What is to be done"³⁵ เขาเสนอว่า อุดมการณ์ต่อต้านที่ปะทุขึ้นมาในหมู่คนงานที่นัดหยุดงาน เนื่องจากความจำเป็นในชีวิต การกดขี่ภายในโรงงาน สภาพการทำงาน เป็นจิตสำนึกระดับ "อุดมการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นไปเอง" (spontaneous ideology) จิตสำนึกแบบนี้มีความแตกต่างไปจากการนัดหยุดงานที่ทำอย่างมีขั้นตอน มีแผนการให้การศึกษาของบรรดาผู้ปฏิบัติงานของพรรค เพราะอันหลังนี้มีได้มีองค์ประกอบของ "ความเป็นไปเอง" หากแต่เป็นการกระทำ "อย่างมีจิตสำนึก" (หมายความว่า มนุษย์มิได้เป็นผู้ถูกผลักดันจากแรงบีบบังคับ แต่ตัวมนุษย์กลับเป็นผู้ผลักดันแรงบีบบังคับให้แสดงออกไปในทิศทางที่ต้องการ) อย่างไรก็ตาม จิตสำนึกแบบเป็นไปเองนี้ก็อ่อนแอของการกระทำอย่างมีจิตสำนึก เป็นอาการแสดงให้เห็น "การตื่นตัวตื่นใจ" ของผู้ที่ถูกกดขี่ สะท้อนให้เห็นถึงความไม่พอใจ ความไม่ปรารถนาที่จะทนอยู่กับระบบที่สร้างแต่ความทุกข์ยากให้แก่พวกเขา แต่ทว่า การปะทุของพวกเขาในในด้านหนึ่งก็สะท้อนให้เห็นถึงความสิ้นหวังเหมือนกัน เพราะเขาต่อสู้เพียงเพราะแรงแค้นเท่านั้น คล้ายคนที่จนตรอกไม่มีทางอื่นแล้ว จึงต้องหันกลับมาต่อสู้

เลนินเสริมว่า ภายใต้อาณัติของสังคมนิยมรัสเซียขณะนั้น คนงานไม่สามารถจะยกระดับจิตสำนึกแบบเป็นไปเองให้ขึ้นมาเป็นจิตสำนึกทางชนชั้นได้อย่างอัตโนมัติ หรือไม่อาจแม้แต่จะกระทำได้ด้วยตนเอง เหตุผลก็คือ เนื่องจากภายในสังคมนิยมได้มีแต่อุดมการณ์ของฝ่ายคนงานเท่านั้น หากแต่ยังมีอุดมการณ์ของนายทุนที่มีอิทธิพลอย่างมากและฝังลึกอยู่ในความคิดและจิตใจของกรรมกร อ่อนแอของจิตสำนึกขั้นต้นจึงยังไม่สามารถฝ่าฟันกำแพงของอุดมการณ์เก่าออกไปปรับรู้อะไรและเข้าใจโครงสร้างสังคมทั้งหมดและพัฒนาการของกฎสังคมได้ (เพราะอิทธิพลของอุดมการณ์เก่า ทำให้มองแต่ไม่เห็น ฟังแต่ไม่ได้ยิน) และอาจจะเป็นเพราะว่า สภาพชีวิตของกรรมกรถูกผูกติดอยู่กับชีวิตเศรษฐกิจด้วย ดังนั้น เลนินจึงเสนอว่า จิตสำนึกขั้นต้นดังกล่าวจะยกระดับพัฒนาขึ้นไปเป็นอุดมการณ์ที่อิสระ มีความเข้มแข็งพอจะพาดพิงกับอุดมการณ์หลักของนายทุนได้ก็ต่อเมื่อมีปัญญาชนกลุ่มหนึ่งที่หลุดออกไปจากการครอบงำของอุดมการณ์เก่า และสามารถสร้างอุดมการณ์ใหม่มาถ่ายทอดให้คนงานได้³⁶

ถึงตอนนี้ เราเริ่มเห็นได้ชัดเจนแล้วว่า เลนินได้แบ่งอุดมการณ์ออกเป็น 2 ประเภท คือ อุดมการณ์การรับใช้อำนาจในระบบ ได้แก่ อุดมการณ์กรรมกรและอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจของ

ระบบ ใต้แก่อุดมการณ์สังคมนิยม รวมทั้งได้แบ่งแยกระดับและกลุ่มผู้สร้างอุดมการณ์ต่อต้านชนิดต่างๆ จากประสบการณ์ในชีวิตการทำงาน เลนินพบว่า นอกจากจะต้องต่อสู้กับฝ่ายตรงข้ามแล้ว ก็ยังต้องต่อสู้กับฝ่ายเดียวกันที่มีความคิดแตกต่างกันด้วย เลนินจึงเห็นความสำคัญอย่างยิ่งของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ว่า หากมีอุดมการณ์ที่มีประสิทธิภาพก็เทียบเท่ากับมีอาวุธดีๆ อยู่ในมือ และย้ำว่าเราจะทำการต่อสู้ทางชนชั้นไม่ได้หากปราศจากการต่อสู้ทางอุดมการณ์ ท่ามกลางการต่อสู้นั้นเราจะไปดูแลคนหรือละเลยกำลังของฝ่ายตรงข้ามไม่ได้ เช่น อิทธิพลของอุดมการณ์กระฎุมพีที่มีอยู่ในหมู่คนงาน และคำเตือนสำหรับในฝ่ายเราเองก็คือ การที่เรามีแต่กงล้อที่ผลัดกันประวัติศาสตร์เท่านั้น ยังไม่เป็นการเพียงพอ เรายังต้องการพลังมาลัยเพื่อขับเคลื่อนไปในทางที่เราต้องการจะไปจริงๆ และยังคงมีไฟส่องทางที่สว่างพอให้เรามองเห็นว่า เรากำลังหลงหรือกำลังมุ่งไปถูกทิศทางแล้ว³⁷

อะไรคือเนื้อหาสำคัญเกี่ยวกับอุดมการณ์ของชนชั้นกรรมาชีพ อาวุธคู่มือที่ดีที่สุดสำหรับชนชั้นกรรมาชีพก็คือ อุดมการณ์สังคมนิยมที่ประกอบด้วยความรู้อย่างชัดเจนถึงกฎของการพัฒนาของเศรษฐกิจ พัฒนาการของวิทยาศาสตร์และเทคนิค ต้องรู้ว่าสังคมนิยมมีความเป็นมาอย่างไร ต้องค้นคว้าจุดแข็งและกำลังของฝ่ายตรงข้าม ในหมู่พวกเราเอง ต้องมีจิตสำนึกที่แจ่มชัดต่อผลประโยชน์ของชนชั้นตนและเป้าหมายของชนชั้นตน

ผู้ที่พัฒนาแนวคิดเรื่องอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจต่อจากเลนินคือกรีมซี ดังที่เราได้กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า กรีมซีได้แยกระดับของอุดมการณ์ออกเป็น 4 ระดับ สำหรับอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจนั้น เขาตั้งข้อสังเกตว่า³⁸ ในช่วงเวลาที่ผู้ถูกกดขี่ยังไม่สละยอมทางความคิดพอที่จะสร้างอุดมการณ์ต่อต้านให้เป็นระบบระเบียบถึงขั้น Philosophy ได้ เพราะขีดจำกัดทางประวัติศาสตร์ ในช่วงนี้เราจะพบอยู่เสมอว่า Folklore และ Commonsense จะสอดแทรกอุดมการณ์ต่อต้านเอาไว้อยู่เสมอ ในกรณีของไทยก็เช่น นิทานเรื่องศรีธนญชัย (มุ่งแก้ไครงหลักของเรื่องเป็นการใช้ความเฉลียวฉลาดของคนสามัญธรรมดาต่อสู้เอาชนะอำนาจของกษัตริย์) แต่การสอดแทรกนี้เป็นไปอย่างแฝงเร้น³⁹ ฉะนั้น การที่คนรุ่นหลังจะอ่านออกได้ก็จำเป็นต้องมีเครื่องมือในการถอดรหัส

เพื่อต่อต้านแนวโน้มของสากลที่สองที่ตีความลัทธิมาร์กซ์ออกไปด้านเดียวมากเกินไปคือเน้นแต่ด้าน objective, science, theory และ party กรีมซีได้เรียกร้องให้เพิ่มความสนใจในอีกด้านหนึ่งของลัทธิมาร์กซ์ คือ Subjective, Passion, Practice และ Mass⁴⁰ กรีมซีหรือพื้นเอาแนวคิดในด้าน subjective ของมาร์กซ์ที่ให้ความสำคัญกับบทบาทและเจตน์จำนงของบุคคล โดยเขาอ้างคำกล่าวของมาร์กซ์เองว่า สิ่งที่มาร์กซ์เรียกว่า "ความเข้มแข็งของศรัทธาอันเหนียวแน่นของประชาชน เป็นองค์ประกอบอันจำเป็นประการหนึ่งที่จะชี้ให้เห็นว่า สภาพการณ์เอื้ออำนวยแก่ฝ่ายเราหรือไม่" และ"จิตใจอันปักหลักแน่วแน่ไม่หวั่นไหวของประชาชนนั้น มีค่าเท่ากับพลังทางวัตถุชิ้นนี้เอง"⁴¹ ความแตกต่างระหว่างกรีมซีกับเลนินและ โรซ่า ลุกเซมเบอร์ก (Rosa Luxemburg, 1871-1914) ก็คือกรีมซีเห็นด้วยกับโรซ่าที่ให้ความสนใจในการตื่นตัวตื่นใจของมวลชน แต่ก็คัดค้านว่า จิตสำนึกที่เกิดขึ้นอย่างเป็นไปเองนั้นมิได้มีส่วนผสมอันบริสุทธิ์ไปหมด ยังมีความจำเป็นต้องกลั่นกรอง

บาป (อุดมการณ์ทางศาสนา)" ทางสังคมนิยมก็อาจนำไปใช้อย่างเดียวกันว่า "เนื่องจากธรรมชาติของชนะอธรรม (อุดมการณ์พุทธศาสนา) ดังนั้นภารกิจที่เป็นธรรมชาติของเราจึงต้องชนะเสมอในขั้นสุดท้าย (กฎของประวัติศาสตร์ของอุดมการณ์ทางการเมือง)"

George Rude⁴⁴ ผู้ทำการศึกษาเฉพาะ "อุดมการณ์ต่อต้านระบบ" เสนอว่า หากเราจะศึกษาอุดมการณ์ต่อต้านระบบแล้ว สิ่งแรกที่ต้องทำก็คือ ต้องขยายทัศนะเกี่ยวกับอุดมการณ์ที่มาร์กซ์และคนอื่น ๆ ที่มีความเห็นคล้ายคลึงได้เสนอเอาไว้ว่า "อุดมการณ์เป็นเพียงภาพสะท้อนความเป็นจริงที่ปรากฏอยู่ในจิตสำนึกของคนเท่านั้น" เราต้องเสริมเพิ่มเติมว่า "นอกจากจะเป็นเพียงภาพสะท้อนแบบ Passive แล้ว อุดมการณ์ยังสามารถแสดงบทบาทที่ Active 'ได้ด้วย' อุดมการณ์สามารถก่อให้เกิดสายสัมพันธ์โยงใยระหว่างสมาชิกในกลุ่ม (บทบาทตัวเชื่อมประสาน) สามารถผลักดันให้คนเกิดความต้องการที่จะปกป้องผลประโยชน์ของตน (บทบาทผลักดัน) นี้ก็เท่ากับหมายความว่า ในกระบวนการพัฒนาจิตสำนึกทางชนชั้นนั้น อุดมการณ์มีบทบาทจำเป็นอันขาดเสียมิได้ Guy Rocher⁴⁵ ได้ขยายความต่อไปว่า เราต้องแยกคำว่า แม้แต่จิตสำนึกก็มี 2 ชนิด คือ "จิตสำนึกผิดพลาด" (False Consciousness) ที่มาร์กซ์กล่าวถึง และ "จิตสำนึกที่แจ่มชัด" (Clear Consciousness) จิตสำนึกประเภทหลังนี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างลอยๆ แต่เกิดขึ้นได้เนื่องจากมีอุดมการณ์อันหนึ่งที่คอยตีความสภาพการณ์ปัจจุบันให้ตรงข้ามกับคำตอบที่คนๆ นั้นเคยเชื่อถืออยู่ (ตัวอย่างเช่น คนจนไม่ได้จนเพราะลูกมาก แต่เพราะการถูกขูดรีดเอารัดเอาเปรียบต่างหาก เป็นต้น) Jurgen Habermas⁴⁶ ได้แยกแยะคุณสมบัติของจิตสำนึกทั้งสองว่า ในขณะที่จิตสำนึกที่ผิดพลาดนั้นมีลักษณะบิดเบือนความเป็นจริง ทำให้ผู้ยึดถือมันเกิด Alienated (แปลกแยก) มีลักษณะเลือกหยิบข้อยกเว้นที่จริงเพียงส่วนน้อยมาขยายให้เป็นข้อสรุปทั่วไป (overgeneralization) เช่น ชาวนายากจนเพราะเล่นการพนัน เป็นต้น ส่วนจิตสำนึกที่แจ่มชัดกลับมีลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือ มันจะเสนอความจริงที่สอดคล้องกับความเป็นไปของสังคมอย่างมีเหตุผล (rational) และใช้อธิบายได้ครอบคลุมกว้างขวาง (universal) อุดมการณ์แบบหลังนี้แหละที่จำเป็นสำหรับขบวนการเคลื่อนไหวในสังคมที่เราจะกล่าวถึงในตอนต่อไป

สำหรับขั้นตอนของการศึกษาอุดมการณ์ต่อต้านจะแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรกเป็นกระบวนการสร้างสรรค์อุดมการณ์ ขั้นที่สอง เป็นการถ่ายทอดอุดมการณ์ และขั้นที่สามสุดท้าย เป็นการต่อสู้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้คือ

ขั้นที่หนึ่ง : กระบวนการสร้างสรรค์อุดมการณ์เพื่อการต่อต้าน

Goran Therborn⁴⁷ ได้เสนอให้แยกอุดมการณ์ออกเป็น 2 ประเภท คือ อุดมการณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับลักษณะทางชนชั้น (Non-class Ideology = NCI) เช่น ความกตัญญู ความขยัน ความประหยัด เป็นต้น กับอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นโดยตรง (Class Ideology = CI) เขากล่าวว่าในขณะที่ CI จะแปรเปลี่ยนไปตามวิธีการผลิต NCI จะไม่พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามวิธีการผลิตโดยทั่วทั้งหมด แต่จะมีการพัฒนาทางประวัติศาสตร์และทางเนื้อหาของตัวมันเอง อย่างไรก็ตาม จาก

ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา เราจะพบว่า NCI นี้จะผนวกเข้าไปสอดแทรกอยู่ในการต่อสู้ทางชนชั้นด้วยเสมอ (เช่น ถ้ารักจะเป็นชาย ก็ต้องขยัน ประหยัด เรียบง่าย เป็นต้น) ทำให้อุดมการณ์ทั้ง NCI และ CI เกี่ยวโยงกันเป็นตาข่าย ความขัดแย้งระหว่าง CI เองมักจะไม่ได้แสดงตัวออกมาอย่างตรงๆ หรือบ่อยครั้งนักในการต่อสู้ทางชนชั้น ในทางตรงกันข้าม มันจะแสดงตัวออกมาตามจุดที่มีการปะทะกันทางความคิดในองค์กร สถาบัน กิจกรรมทางสังคมต่างๆ (เช่น การโจมตีนักศึกษาที่รักความเป็นธรรมว่า ชอบไว้ผมยาว เป็นต้น) การนำเอา NCI และ CI มาถักร้อยเป็นตาข่ายนี้ ก็ขึ้นอยู่กับอำนาจทางสังคมของแต่ละชนชั้นว่าจะถักร้อยตาข่ายนี้ให้ออกมารับใช้ใคร ตัวอย่างเช่น NCI เรื่องความกตัญญู เคยถูกนำไปถักให้ออกมารับใช้เจ้านาย (CI ของชนชั้นปกครอง เช่น อาสารับใช้เจ้าจนตัวตาย รับใช้นายจนพอแรง) เมื่อชนชั้นชาวนาและผู้ใช้แรงงานมีอำนาจในสังคมมากขึ้น ตาข่ายเดิมก็ถูกรื้อและถูกถักใหม่เป็น "กตัญญูต่อประชาชน รับใช้ประชาชน" (CI ของชนชั้นกรรมาชีพ)

Erik Olin Wright⁴⁸ ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับหลักการในการสร้างอุดมการณ์ว่า "ชนชั้นต่างๆ ในสังคมก็จะเลือกเอารูปแบบต่างๆ ของ NCI และนำมาผนวกเข้ากับ CI ของตน เพราะฉะนั้นในการเคลื่อนไหวทางอุดมการณ์ จะเห็นอุดมการณ์ 2 ประเภทที่เคียงคู่กันอยู่เสมอ อุดมการณ์ปฏิวัติจะต้องควบคู่ไปกับศาสนา ชาติ เช่นเดียวกับผู้ที่ต้องการรักษาระบบ ก็หยิบยกเอาอุดมการณ์ชาติ ศาสนา กษัตริย์ มาผนวกกับอุดมการณ์เพื่อชนชั้นของตน ลองดูตัวอย่าง โปสเตอร์การเคลื่อนไหวในอิหร่าน "พระเจ้าชาห์จงพินาศ (CI) สันติภาพจงเจริญ (NCI)"

จากหลักอันนี้อาจถือได้ว่า เป็นภาระของนักสร้างสรรค์อุดมการณ์ทุกคนที่จะต้องผนวกเอา NCI และ CI เข้ามาประสานกันให้ได้อย่างกลมกลืนพอเหมาะพอเจาะ ตัวอย่างของไทย เช่น อุดมการณ์มาร์กซิสต์เป็นอุดมการณ์ที่มาจากสังคมอื่น (เป็น CI ส่วนอุดมการณ์ที่มีอยู่แล้วคือ พุทธศาสนา (ที่อาจจะตีความให้เป็น CI หรือ NCI ก็ได้) ปัญหาที่คือ จะผสมผสานทั้ง 2 อุดมการณ์นี้เข้าด้วยกันได้อย่างไร

เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังหลักการนี้ก็คือ อุดมการณ์ใหม่นั้นยังขาดความชอบธรรมในสายตาของผู้รับรู้ ดังนั้น จึงต้องนำมาผนวกเข้ากับอุดมการณ์เดิมที่มีความชอบธรรมอยู่แล้ว เพื่อให้มองเห็นว่าเป็นกลุ่มอุดมการณ์เดียวกัน และให้เกิดการยอมรับอย่างกว้างขวาง⁴⁹ และอีกเหตุผลหนึ่งก็คือ กลุ่มแต่ละกลุ่มที่มาปฏิบัติการร่วมกันนั้น ต่างก็มีความแตกต่างกัน มีความปรารถนาต่างกัน แต่เท่าที่ได้มาร่วมกันนั้นก็เพราะมีปฏิบัติการเฉพาะกิจอันหลัง ดังนั้น การกระทบกระทั่งกันย่อมเกิดขึ้นได้เสมอ ฉะนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ร่วมอันหนึ่งที่เป็นที่ยอมรับได้ของทุกฝ่าย ทำหน้าที่เชื่อมร้อยให้เกิดความสามัคคีท่ามกลางความแตกต่างเอาไว้ อุดมการณ์อันนั้นก็ควรจะเป็นชนิดที่มีสูตรผสมของ NCI + CI (อย่างน้อยในกลุ่มต่างๆก็ยิ่งรวมกันได้เพราะ NCI)⁵⁰

การสร้างอุดมการณ์ใหม่ต้องการเงื่อนไข 2 ประการ คือ ภาวะวิสัย และอัตวิสัย เงื่อนไขภาวะวิสัยคือ ความเป็นไปได้ทางสังคม (Social possibility) เช่น (อุดมการณ์เก่าสิ้นคลอน เผด็จการอ่อนตัวลง มีหน่อประชาธิปไตยเกิดขึ้น) และมีศักยภาพทางสังคม (social potentiality) (เช่น มวลชนมี

การรับรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์บ้าง มวลชนไม่หลงใหลได้ปลื้มไปกับอุดมการณ์เก่ามากนัก ทั้งมีความปรารถนาจะหาสิ่งใหม่ที่ดีกว่า เป็นต้น) ส่วนเงื่อนไขข้อที่สองก็คือ มีกลุ่มตัวบุคคลที่จะแปรเปลี่ยนศักยภาพนี้ท่ามกลางความเป็นได้ให้กลายเป็นเรื่องจริง เป็นรูปร่างปรากฏขึ้นมา (Actualization) นั่นก็คือ เปลี่ยนจากระดับ "คิดอยู่ในใจ" ให้ออกมาเป็น "การลงมือทำอะไรสักอย่างหนึ่ง"⁵¹

โดยทั่วไป การเกิดอุดมการณ์ใหม่นี้มักจะจะเป็นไปตามหลัก "การสืบทายาทของอุดมการณ์" (generation of ideology)⁵² คือ อุดมการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นมักจะเกิดจากการนำเอาอุดมการณ์เก่าที่มีอยู่แล้วมาผลิตซ้ำขึ้นใหม่ แต่ได้ดัดแปลงแก้ไขให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของกลุ่มผู้สร้าง ดังเช่นที่ มาร์กซ์ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ใน 18th Brumaire ว่า กลุ่มนักปฏิวัติกระแสมืดไม่ว่าจะเป็น Maximilian Robespierre (1758-1794) หรือ Oliver Cromwell (1599-1658) ต่างก็ได้ยืมเนื้อหาคลุ่มถ้อยคำ ประเพณี มาจากการปฏิวัติสมัยโรมัน

ปัจจุบันนี้ เมื่อโลกได้มีการติดต่อกันอย่างกว้างขวางขึ้น อุดมการณ์ใหม่ๆบางอัน เช่น สังคมนิยมได้ส่งผลในภาคปฏิบัติแล้ว แหล่งแม่แบบของอุดมการณ์ใหม่ก็อาจจะมาจาก 3 ทาง คือ

1. จากอดีตในสังคมของตนเอง
2. จากเหตุการณ์ปัจจุบัน เช่น การปฏิวัติของฝรั่งเศส ไม่ว่าจะในปีค.ศ.1789 ค.ศ.1830 ค.ศ.1848 ต่างก็มีผลต่อแรงบันดาลใจของประเทศข้างเคียง
3. จากอนาคต เช่น การวาดภาพสังคมในอนาคตที่มีหลักการที่ดีกว่าสังคมที่เป็นอยู่⁵³

หลักการอีกอันหนึ่งที่จะต้องนำไปควบคู่กับ "การสืบทายาทของอุดมการณ์" ก็คือ หลักเรื่อง "การแยกให้เห็นความแตกต่าง" (principle of distinction) กล่าวคือ จะต้องหยิบเอาอุดมการณ์เก่า(ทั้งจากฝ่ายตรงข้าม หรือจากบรรพบุรุษของฝ่ายเราเอง) มาสกัดส่วนที่ล้าหลัง หรือมาทำลายส่วนที่ปฏิบัติยากแล้วสร้างอันใหม่ขึ้นมา โดยต้องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ของใหม่นี้มีความแตกต่างจากของเก่าอย่างไร (ตัวอย่างเช่น ฝ่ายก้าวหน้าก็ต้องนำเอาอุดมการณ์เรื่อง "ชาตินิยม" มาใช้ แต่ต้องแสดงให้เห็นว่า "ชาตินิยม" ของฝ่ายตนแตกต่างจากของฝ่ายอนุรักษนิยม หรือต่างจากของฝ่ายลัทธิชาตินิยม ใดๆ อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ เราจะเห็นปรากฏการณ์อยู่เสมอว่า ในขณะที่ของใหม่ก็ไม่สามารถจะใหม่ถอดด้ามได้หมดจริงๆ (อาจจะเป็นเพราะขีดจำกัดทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มผู้สร้าง) การทำลายของเก่าก็ไม่สามารถกวาดล้างให้ราบเรียบลงไปจริงๆ ตัวอย่างเช่น การศึกษาของชาวจีน⁵⁴ ได้แสดงให้เห็นจิตสำนึกของทั้งผู้นำหรือผู้เข้าร่วมการกบฏว่า จะหวังไปได้ไกลที่สุดก็คือ การมีราชวงศ์ใหม่ที่ดีกว่าราชวงศ์เก่า หรือแม้แต่ขบวนการคอมมิวนิสต์ที่ยึดกุมวิทยาศาสตร์ที่ก้าวหน้าที่สุดแล้ว ก็ยังไม่สามารถขจัดลัทธิยึดเกาะติดตัวบุคคล (personality cult) อันเป็นอุดมการณ์แบบศักดินา กษัตริย์นิยม ระบบพ่อบ้าน ออกไปได้ มาร์กซ์ก็ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า "คนเรานั้นสร้างประวัติศาสตร์ด้วยตัวเองก็จริงอยู่ แต่ก็ไม่ได้สร้างอย่างอิสระ หากทว่า จะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดมาให้ และไม่อาจจะตัดขาดอย่างสิ้นเชิง ใยจากสิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตได้"⁵⁵

ในการวิเคราะห์เนื้อหาของอุดมการณ์ มีตัวแปร 3 ตัวที่ควรพิจารณา

1. การวิเคราะห์เงื่อนไขภายในของกลุ่มของเรา (เช่น ประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ความรู้สึกนึกคิดของมวลชน)
  2. การวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็งของฝ่ายตรงข้าม
  3. การวิเคราะห์ความขัดแย้งปัจจุบันที่กำลังดำรงอยู่
- จากตัวแปรทั้ง 3 นี้ จะช่วยให้กลุ่มผู้สร้างอุดมการณ์สามารถเลือกอุดมการณ์อันใหม่ที่มีอยู่มากมายหลายร้อยชนิดว่า อุดมการณ์อันใดจะเหมาะสมที่สุดในกาลและเทศะหนึ่งๆ⁵⁶

ลักษณะที่สำคัญอีกประการหนึ่งของอุดมการณ์ก็คือ การมีส่วนผสมของทฤษฎี (หลักการข้อเท็จจริง) ปะปนอยู่กับการโน้มน้าว ชักชวน อยู่เสมอ และนี่เป็นตัวทำให้อุดมการณ์อันหนึ่งมีความแตกต่างจากอุดมการณ์อันอื่น เพราะสัดส่วนของทฤษฎีและการโน้มน้าวแตกต่างกัน ลองดูตัวอย่างงานของมาร์กซ์ 2 เล่ม คือ Communist Manifesto และ Capital จะเห็นความแตกต่างได้ชัดเจนว่า เนื้อหาของ Capital ประกอบด้วยการวิเคราะห์ระบบทุนนิยม โดยมีได้นำเสนอโครงการการเมืองอันใหม่ ในขณะที่ Manifesto มีลักษณะโน้มน้าวชักชวนให้เห็นคล้ายตามหลักการที่นำเสนอ⁵⁷ Gilles Martinet⁵⁸ กล่าวว่า ลัทธิมาร์กซ์ต้องประกอบด้วยความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ บวกผสมกับการโน้มน้าวทางอุดมการณ์เสมอ (อันที่จริงศาสตร์ใดๆก็มักจะเป็นเช่นนั้น) และได้กล่าวพัฒนาการของลัทธิมาร์กซ์ว่า ในระยะเริ่มแรกของลัทธินี้มีลักษณะของวิทยาศาสตร์สูง แต่ปัจจุบันคงหลงเหลือลักษณะที่เป็นอุดมการณ์ในสัดส่วนที่มากเกินไป ลักษณะทางวิทยาศาสตร์หดหายไปหมด เพราะไม่สามารถจะตอบคำถามใหม่ๆได้ Martinet เน้นว่า คนเราต้องการอุดมการณ์เหมือนต้องการลมหายใจ แต่อุดมการณ์ที่มีสัดส่วนของความเป็นวิทยาศาสตร์สูงก็เปรียบเสมือนอากาศที่มีความบริสุทธิ์อยู่มาก

ขั้นที่สอง : การถ่ายทอดอุดมการณ์

หลังจากผ่านขั้นการสร้างสรรคมาแล้ว งานขั้นต่อไปก็คือ จะนำเสนออุดมการณ์นั้นต่อมวลชนอย่างไร ก่อนที่จะถึงปัญหานั้น มีข้อเตือนใจจากนักศึกษาศาสตร์การลูกเสือของมวลชนว่า⁵⁹ ในการดูอุดมการณ์ต่อต้านนั้น การทုံมเทศความสนใจแต่เฉพาะช่วงที่มีการกบฏปะทุขึ้นมาเท่านั้น ยังไม่เป็นการเพียงพอ เพราะอันที่จริงแล้ว การต่อสู้ทางชนชั้นที่แสดงออกอยู่ทุกวันในชีวิตประจำวันก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน รูปแบบของการต่อสู้ในชีวิตประจำวันอาจจะมีได้หลากหลาย เช่น การถ่วงงาน เลี่ยงงาน หนีเข้าป่า ไปบวช คือแพ่งไม่ยอมจ่ายค่าเช่าและภาษี แต่ว่าการต่อสู้อันกระจัดกระจายเล็กน้อยๆในชีวิตประจำวันเหล่านี้ จะสามารถดำเนินไปได้ต่อเนื่องจนถึงการต่อสู้ครั้งใหม่ หรือยกระดับไปเป็นการต่อสู้ขนาดใหญ่ได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับปัญหาการถ่ายทอดและแผ่ขยายของอุดมการณ์

ไม่ว่าอุดมการณ์หนึ่งๆจะได้รับการสร้างสรรคให้มีประสิทธิภาพดีเพียงใดก็ตาม

อุดมการณ์นั้นจะมีอิทธิพลมากหรือน้อยต่อมวลชนก็ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพในการเข้าสู่มวลชน⁶⁰ ฉะนั้น งานอุดมการณ์จึงไม่เหมือนกันข้อเท็จจริงทางวิทยาศาสตร์ มันจะมีชีวิตอยู่ได้ยืนยาวหรือไม่ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับว่ามันมีความถูกต้องเป็นที่ยอมรับกันในวงวิชาการหรือปัญญาชนกลุ่มเล็กๆหรือไม่ แต่ขึ้นอยู่กับว่า ประชาชนส่วนใหญ่เชื่อถือ ยอมรับมันหรือไม่ ยิ่งประชาชนศรัทธาในอุดมการณ์หนึ่งอย่างไม่มีเงื่อนไข มันก็มีอนาคตไปอีกนาน แต่เมื่อใดที่ประชาชนเริ่มคลางแคลง เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ ก็แสดงว่าจุดจบของอุดมการณ์นั้นใกล้เข้ามาแล้ว ความหวาดระแวงไม่ไว้ใจในอุดมการณ์หนึ่งในสังคม แสดงถึงอาการของความคลอนแคลนของอุดมการณ์นั้น

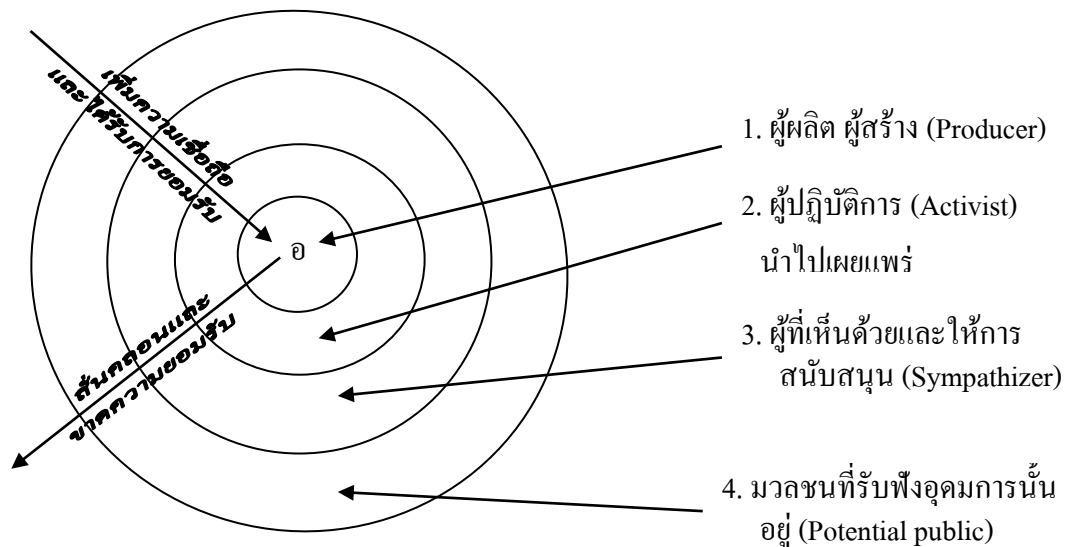
นอกเหนือจากนักทฤษฎี นักเขียน ซึ่งเป็นผู้สร้างอุดมการณ์แล้ว นักโฆษณาปลุกกระดม นักเทศน์ นักหนังสือพิมพ์ นักอภิปราย ล้วนมีความสำคัญที่อาจจะเท่าเทียมหรือมากกว่าฝ่ายแรกด้วยเข้าไปในบางกรณี ด้วยเหตุนี้ กระบวนการสร้างอุดมการณ์ต้องมีความสัมพันธ์อย่างวิภาษวิธีกับกระบวนการเผยแพร่ ถ้าไม่มีการเผยแพร่ที่ดี ทฤษฎีที่มีประสิทธิภาพก็มีค่าเท่ากับศูนย์ ในทำนองเดียวกัน การเผยแพร่ทฤษฎีที่ไม่เข้าท่าก็ไม่มีความดีต่อการโน้มน้าวเช่นกัน⁶¹

การศึกษาเรื่องอุดมการณ์ในยุคปัจจุบัน นอกจากจะดำเนินตามรอยที่มาร์กซ์ได้ตั้งเอาไว้คือศึกษาต้นกำเนิด และภาระหน้าที่ของมันในสังคมแล้ว เพื่อหวังผลทางด้านปฏิบัติการในการตอบโต้กับอุดมการณ์เก่า ก็ยังต้องมีการศึกษาเจาะลึกลงไปอีกว่า อุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมาแล้วในสังคมได้ถ่ายทอดลงไปในระดับบุคคลได้อย่างไร คำตอบกว้างๆที่พบในปัจจุบันก็คือ การปฏิบัติการด้านอุดมการณ์จะต้องสอดแทรกอยู่ในการปฏิบัติการด้านอื่นๆของสังคม ไม่ว่าจะเป็นปฏิบัติการของปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มก็ตาม ในการปฏิบัติการนี้ จะมีกระบวนการทำให้ซึมซาบเข้าไปอยู่ภายใน (interiorisation) (อันที่จริงสาขาวิชาจิตวิทยาทำการศึกษารื่องนี้ไว้มาก แต่นักจิตวิทยามักไม่ค่อยรู้ตัวว่า กำลังศึกษาเรื่องการถ่ายทอดทางอุดมการณ์อยู่) ในการกระทำทุกอย่างก็มีอุดมการณ์อยู่ จะมีกฎทางสังคมที่แน่นอน (แต่เรามองไม่เห็น) เหมือนความสัมพันธ์ทางสังคม จะมีค่านิยม มีรหัสรวม เป็นตัวบังคับตั้งแต่ระดับความคิด ความรู้สึก ตลอดไปจนถึงการลงมือกระทำ ถ้าการปฏิบัติการสังคมนั้นมีประสิทธิภาพมาก การควบคุมปัจเจกบุคคลและกลุ่มก็ได้ผลดี เปรียบเสมือนการขับรถที่แม้จะมีกฎจราจรจากภายนอก แต่อันที่จริงแล้ว ปราบปรามการกระทำที่การจราจรเรียบริ่อยกว่าที่ควรจะเป็นนั้น มิใช่เป็นผลเนื่องมาจากการดำรงอยู่ของกฎจราจรภายนอกแต่อย่างเดียว หากแต่เป็นเพราะกฎจราจรภายนอกได้ซึมซาบเข้าไปในใจของนักขับรถ ทำให้เขามีทั้งความคิด ความรู้สึก และพฤติกรรมในการขับรถที่เห็นดีเห็นงามสอดคล้องกับกฎจราจร

เหตุใดการเผยแพร่โดยเฉพาะในกรณีของอุดมการณ์ต่อต้านจึงมีความสำคัญ เหตุผลก็คือการสืบเนื่องมาจากการตกค้างของอุดมการณ์เก่าดัง ได้กล่าวมาแล้ว ดังเช่นที่กบฏชาวนาจีนหลายครั้ง ลงท้ายก็ได้กลายเป็นเพียงเครื่องมือของพวกศักดินากลุ่มใหม่ มาร์กซ์⁶² เคยกล่าวว่า "ขาทะมึนของประเพณี และความคิดของคนรุ่นบรรพบุรุษ (อุดมการณ์เก่า) ยังคงมีน้ำหนักอยู่มากในสมองคนเป็น" ดังนั้น การกวาดล้างอุดมการณ์เก่าจึงไม่อาจทำให้สำเร็จด้วยการเสนออุดมการณ์ใหม่

เพียงครึ่งสองครึ่ง และไม่สามารถจะนำเอาของใหม่เข้าแทนที่ของเก่าได้ภายในช่วงระยะเวลาสั้นๆ ด้วย ภารกิจนี้จะต้องกระทำอย่างสม่ำเสมอ ต่อย้ำซ้ำทวน ต่อเนื่องและยาวนาน อย่างไรก็ตาม ในอีกด้านหนึ่ง เราก็ต้องตระหนักว่า มวลชนนั้นไม่ได้มีแต่ด้านที่ล้าหลังเท่านั้น หากแต่มีด้านที่ก้าวหน้าต่อต้านระบบด้วย ที่เราจะเห็นได้อย่างชัดเจนในช่วงที่สภาพการณ์เอื้ออำนวย ดังนั้น ความยากลำบากในการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์อาจจะมีมากเฉพาะในช่วงแรกเริ่มต้น แต่เมื่อได้เริ่มต้นแล้ว หากสถานการณ์ภายนอกเอื้ออำนวย ก้าวต่อๆมาก็ทำได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น

หากเราสมมติอุดมการณ์หนึ่งเป็นจุดกลางของวงกลม เราอาจจะแบ่งระดับของคนที่อยู่รอบๆวงกลมนั้นได้เป็น 4 ระดับตามระยะห่างจากศูนย์กลาง ดังนี้

ระยะทางเหล่านี้เคลื่อนไหวไปตามความสั่นคลอนของอุดมการณ์นั้น วงรอบนอกย่อมแตกสลายปลีกตัวออกจากอุดมการณ์นั้นได้ง่ายที่สุด ในทางตรงกันข้าม การเพิ่มความน่าเชื่อถือและการได้รับการยอมรับของอุดมการณ์หนึ่ง ก็ทำให้คนที่เคยอยู่วงนอกขยับเข้าไปสังกัดในวงในๆมากขึ้นเช่นกัน

เหตุผลประกอบอีกประการหนึ่งก็คือ ความล่าช้าในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างส่วนบนอันเทอะทะนี้เอง ในที่นี้เราไม่มีข้อมูลจากประเทศสังคมนิยมอื่นๆ นอกจากประเทศจีนที่นักประวัติศาสตร์ทำการศึกษาพบว่า แม้แต่ในสมาชิกพรรคคอมมิวนิสต์ที่ได้ขึ้นอยู่ในอำนาจแล้ว ก็ยังมีท่วงทำนองของการทำงานแบบพ่อบ้านที่ติดมาจากระบบศักดินาเดิม ก่อนหน้าการปฏิวัติ พวกเขาก็ยึดอุดมการณ์ "รับใช้มวลชน" แต่ครั้งเมื่อได้อยู่ในอำนาจ ทศนะแบบข้าราชการเงินเก่าในระบบศักดินาก็หวนคืนกลับมา⁶³

บรรดาซากความล้าหลังนี้ไม่จำเป็นต้องมาจากชนชั้นชวานาเท่านั้น แม้แต่นายทุนน้อย

ปัญญาชน พ่อค้า กรรมกร ฯลฯ กล่าวคือ คนทุกชั้นที่เคยมีชีวิตอยู่ในสังคมเก่า ก็ย่อมได้รับผลจากซากของสังคมเก่าไม่มากนักน้อย และย่อมสามารถนำเอาซากนี้ (ทั้งอย่างเปิดเผยและแฝงเร้น) ไปแสดงออกในสังคมใหม่ ระบบข้าราชการของโซเวียตรัสเซียที่พัฒนามาหลังยุคสตาลินยืนยันทิ้งคำกล่าวนี้ได้) เพราะฉะนั้น หากขาดการต่อสู้ทางอุดมการณ์อย่างสม่ำเสมอแล้ว ก็อาจจะเป็นไปได้ที่อุดมการณ์เก่าจะหวนกลับคืนชีพ และหันกลับมามีฐานะเป็นเอกเหนืออุดมการณ์ใหม่ได้

มีอยู่หลายกรณีที่เราอาจจะมองไม่เห็นการถ่ายทอดของอุดมการณ์ได้อย่างตรงไปตรงมา เช่น ในกรณีที่อำนาจของชนชั้นปกครองเป็นอำนาจเผด็จการ มีการรวมศูนย์ จนกระทั่งอุดมการณ์ต่อต้านไม่สามารถจะต่อสู้อย่างเปิดเผย แต่ด้วยความจำเป็นที่จะต้องผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ ในระยะนั้น เราจึงอาจจะเห็นการต่อสู้ของอุดมการณ์แสดงออกมาโดยอ้อมผ่านทางสัญลักษณ์⁶⁴ ตัวอย่างของไทยที่คุ้นเคยกันดี คือ บทโคลงอันลือลั่นของศรีปราชญ์ที่นำเอาหลักความเท่าเทียมกันตามธรรมชาติมาตอบโต้การแบ่งชั้นวรรณะและตามกฎโองการสวรรค์ของฝ่ายศักดินา⁶⁵ นี่เป็นไปตามหลักประเภทของอุดมการณ์ที่กรัมชี่ได้แบ่งเอาไว้ เขายังเพิ่มเติมอีกว่า นอกเหนือจากลัทธิมาร์กซ์แล้ว ส่วนมากอุดมการณ์ต่อต้านของคนมักก็จะแสดงออกมาอย่างมากมายในรูปของ Commonsense และ Folklore ซึ่งเราอาจจะเรียกว่าเป็น "ปรัชญาของคนจน" ก็ได้

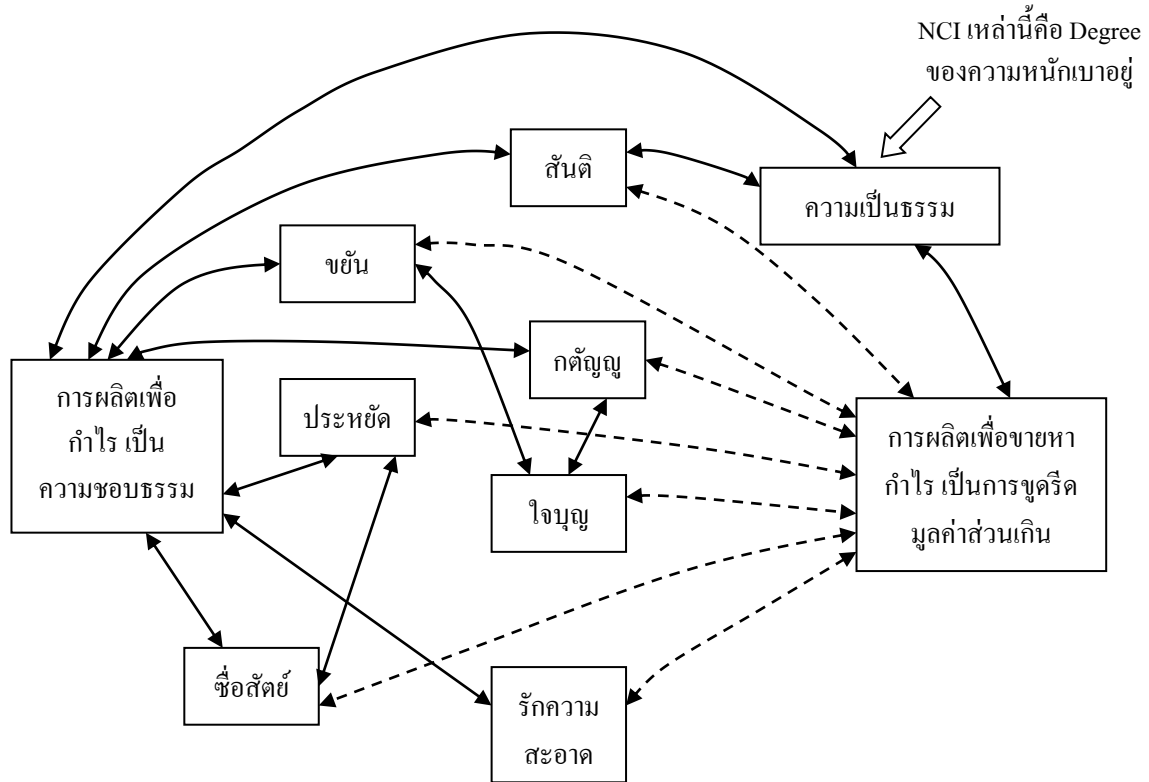
ขั้นที่ 3 : การต่อสู้ทางอุดมการณ์

การต่อสู้ทางอุดมการณ์ก็เหมือนการแข่งขันกีฬา หรือการต่อสู้อย่างอื่น ๆ คือ จะต้องมีการฝ่ายที่ต่อสู้จะต้องรู้ว่า เราจะต้องทำอะไร และจะต้องไม่ทำอะไร เช่น ต้องยึดพื้นที่ทางความคิดของคนส่วนใหญ่ ต้องวิวาทะกับฝ่ายตรงกันข้าม ต้องเปิดตัวอยู่เสมอเพื่อยืนยันว่าฝ่ายเรายังมีเวทีอยู่ ต้องไม่เลือนหายไปจากความทรงจำหรือเวทีของการต่อสู้ ฯลฯ ส่วนกระบวนการสร้างอุดมการณ์นั้น ก็เสมือนการทำสงคราม จำเป็นต้องมีวัตถุประสงค์ ยุทธวิธี ปรกรณ์ คลังสะสมอาวุธ ทางด้านอุดมการณ์ก็ต้องมีวัตถุประสงค์ในการสร้าง ต้องมีแหล่งทรัพยากรซึ่งอัลธูแซร์เสนอว่า บรรดาความทรงจำในอดีต ตัวแทนความคิดเดิม สัญลักษณ์ เหล่านี้ล้วนเป็นวัตถุประสงค์ในการสร้างอุดมการณ์ทั้งนั้น⁶⁶ สำหรับกระบวนการสร้างนั้นจะต้องกระทำอย่างไม่หยุดยั้ง ต้องรื้อของเก่ามาปิดฝุ่น ใส่กล่องเปลี่ยนสลากใหม่ จัดเกล้าใหม่ (และนี่คือความจำเป็นของกระบวนการ "เอาเหล่าเก่า" แต่ "ต้องมาใส่ขวดใหม่") โดยเริ่มจากของเก่าที่เป็นแก่นอยู่เสมอ

ตามหลักการต่อสู้ทางอุดมการณ์ อุดมการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นมาจะต้องพยายามสอดแทรกตัวเองเข้าไปในอาณาจักรที่อุดมการณ์เก่ามีอิทธิพลครอบงำอยู่ แรกเริ่ม อุดมการณ์ใหม่จะต้องทำให้เป็นที่รู้จัก ต่อมาก็ทำให้ตัวให้หน้าเชื่อถือ และท้ายสุดทำให้ตัวให้เป็นที่ยอมรับ แน่นนอนว่ากระบวนการดังกล่าวย่อมต้องปะทะกับอุดมการณ์เก่า ที่เราจะมองเห็นออกมาในรูปความรุนแรงของการปะทะทางความคิด ทางวาจา ทางคำขวัญ ทางสัญลักษณ์ ฯลฯ⁶⁷

โดยทั่วไปแล้ว ในอาณาจักรของอุดมการณ์เก่าที่มีอุดมการณ์หลักอันหนึ่งเป็นแกน และมี

อุดมการณ์ย่อยๆ เป็นบริวารล้อมรอบ (derivative) หมุนอยู่รอบๆ แถบนั้น (หรือหากเทียบเป็นตาข่ายก็จะมีปมหลักอยู่ปมหนึ่ง) อุดมการณ์ใหม่ที่สร้างขึ้นมาจากหลักการแล้ว จะมีลักษณะตรงกันข้ามกับอุดมการณ์แบบแกนเก่า แต่กับอุดมการณ์ย่อย บริวารบางอันอาจจะขัดแย้ง บางอันอาจจะพอไปได้ถ้ามีการเอามาตัดแปลง ดังนั้น อุดมการณ์ใหม่จะต้องพยายามสร้างความสัมพันธ์ พยายามผูกปมกับอุดมการณ์บริวารย่อยๆ เหล่านี้ ขอให้ลองดูภาพร่างต่อไปนี้

(หมายเหตุ : การสร้างภาพนี้เพียงเพื่อให้ง่ายต่อความเข้าใจ เหมือนการวาดรูป Anatomy ของร่างกายคนเท่านั้น แน่แน่นอนว่า ในความเป็นจริง ความสัมพันธ์ย่อมซับซ้อนกว่านี้มากนัก เพราะแต่ละสังคมก็มีร่างแหตาข่ายของตนเองที่จะต้องทำการค้นคว้า และที่สำคัญ ความสัมพันธ์นั้นไม่ได้หยุดนิ่งคงในภาพ หากแต่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ภาพนี้จึงเขียนขึ้นเพื่อง่ายต่อการศึกษา แต่ไม่ได้เป็นตัวแทนความเป็นจริง-ผู้เขียน)

เมื่อทำการวิเคราะห์ข้อความของอุดมการณ์ต่อต้าน เพื่อดูขั้นตอนของการบรรจุกการต่อสู้ทางอุดมการณ์ที่อยู่ภายใน เราจะพบลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นโครงคร่าวๆ ได้ดังนี้

- เริ่มต้นจากการพรรณนาความทุกข์ยากของฝ่ายตน อันที่จริง หากคนๆ เดียวจมอยู่กับความทุกข์ยาก มักมีแนวโน้มที่จะหมดหวังและหวาดกลัว แต่หากความทุกข์ยากนั้นได้รับการพรรณนาออกมาต่อกลุ่ม และทุกๆ คนกระทำออกมาเหมือนกัน จนกลายเป็นความทุกข์ร่วมของคนที่มีหัวอกอันเดียวกัน ความหวาดกลัวจะเปลี่ยนเป็นความแค้นเคือง ความหมดหวังจะเปลี่ยนเป็นการ

ฮีดลู้ (นี้ช่วยให้เราเข้าใจว่าเหตุใดกฎเกณฑ์ของสังคมจึงมีข้อห้ามการข่มขู่ ช้องสุม สุมหัว รวมตัวกัน)

- จากนั้นก็จะมีภาระระบุว่าใครเป็นต้นตอ-สาเหตุของความทุกข์ยากนั้น ซึ่งตามปกติแล้วอุดมการณ์เก่าจะมีคำตอบว่า ตัวผู้ทุกข์ยากเองเป็นต้นตอของความทุกข์ยากทั้งหมด (บุญเก่ามีน้อย ลูกมาก เกียจคร้าน เล่นการพนัน เป็นต้น) นี่คือการบวกรวมการให้ผู้ทุกข์ยากทำร้ายตัวเอง (Self-masochism) ส่วนการวิเคราะห์แบบใหม่จะเสนอว่า ต้นตอของความทุกข์ยากคือฝ่ายศัตรู นี่คือการบวกรวมการ Sadism-to-other ณ จุดนี้ผู้ทุกข์ยากจะเกิดความรู้สึกขัดแย้งถึงเครือข่ายระหว่างความคับข้องใจ (ความไม่สบายใจ หรือรู้ตัวว่ามีปัญหา) กับความปรารถนาที่จะหลบหนีออกไปให้พ้นจากความทุกข์ยากนั้น ในขั้นตอนนี้จำเป็นต้องมีการจัดสมดุลระหว่างการวิเคราะห์ให้รับรู้ปัญหา กับความเป็นไปได้ที่จะออกจากปัญหา หากเสนอปัญหาใหญ่เกินไป มากเกินไป ในขณะที่ความสามารถที่จะจัดการกับปัญหาในหมู่คนทุกข์ยากมีเพียงเล็กน้อย จะทำให้เกิดอาการถอยหนี (Withdrawal) เนื่องจากรู้สึกว่ามีปัญหามากเกินไป จนไม่รู้อะไรจะทำอะไรได้ ในทางตรงกันข้าม หากเสนอปัญหาให้เล็กพอประมาณ และชี้ช่องทางที่จะทำให้ความปรารถนาที่จะออกจากปัญหานั้นมีความเป็นไปได้สูง จะทำให้เกิดอาการกระตือรือร้นที่จะแก้ปัญหา

ในขั้นระบุต้นตอของความทุกข์ยากนี้ มักจะติดตามมาด้วยการประณามเพื่อให้เกิดความรู้สึกก้าวร้าว และสามารถเอาชนะการยอมจำนน (passivity) การยอมพ่ายแพ้ต่ออำนาจเดิมในสังคม ความโกรธเคืองระบบสังคมที่เป็นอยู่จะต้องมีพลังมากพอที่จะทำให้ผู้ทุกข์ยากสามารถปฏิเสธสภาพที่ดำรงอยู่อย่างไม่มีเชื้อใย (แน่นอนว่า ต้องอาศัยประสบการณ์หลายๆครั้งจากการต่อสู้ แต่ก็อธิบายได้ด้วยหลักการนี้)

- ขั้นสุดท้าย จะเป็นคำพรรณนาเกี่ยวกับสังคมใหม่ที่ดีกว่าซึ่งกลุ่มผู้วิเคราะห์เป็นตัวแทนอยู่ ตอนนี้มีคำสำคัญอันจะขาดเสียมิได้ เพราะหากว่าผู้ทุกข์ยากมีความรู้สึกว่าตนกำลังเกาะขอนไม้ที่มีมืออยู่อันเดียวลอยคอกอยู่กลางทะเล เขาย่อมไม่กล้าสลัดขอนไม้นั้นทิ้งอย่างแน่นอน แม้ว่ามันจะเป็นหนามทิ่มตำเขาอยู่ก็ตาม จนกว่าเมื่อเขาจะได้ตระหนักว่า มีขอนไม้อื่นๆอีกในทะเลนี้ หรือตระหนักว่าเขาสามารถว่ายน้ำอยู่ได้เองโดยไม่ต้องเกาะขอนไม้ เมื่อนั้นเขาจึงจะยอมสลัดขอนไม้อันเดิม⁶⁸

ข้อสังเกตประการสุดท้ายเกี่ยวกับการต่อสู้ทางอุดมการณ์ก็คือ การต่อสู้ทางอุดมการณ์นั้นไม่จำเป็นต้องแสดงออกในเหตุการณ์ครั้งใหญ่ๆที่มีคนรับรู้กันมากๆ เป็นเหตุการณ์ที่ฮือฮาไปทั่ว แท้จริงแล้วการเปลี่ยนแปลงทีละเล็กละน้อยที่เกิดจากการต่อสู้ทางความคิดในชีวิตประจำวัน ในทุกกิจกรรม เป็นการสะสมการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ผู้ที่เข้าใจปรัชญาการเปลี่ยนแปลงจากปริมาณไปสู่คุณภาพคงจะเข้าใจได้ดี และการเปลี่ยนแปลงอุดมการณ์ไม่ใช่การกระโดดข้ามจากคลองฟากหนึ่งไปยังอีกฟากหนึ่ง แต่เป็นกระบวนการเดินข้ามถนนไปที่ละก้าว และเป็นการเปลี่ยนแปลงจากภายใน⁶⁹ ดังที่กรีมชี้⁷⁰ เสนอเอาไว้ในเรื่อง hegemony มิใช่กระบวนการเสนอดูมการณ์ใหม่ที่มีสิทธิ

ขาว ให้เข้าไปแทนที่อุดมการณ์เก่าที่มีสีดำ อันเป็นการบังคับมวลชนให้เลือกทางสองแพร่งว่า "ถ้าไม่ขาว ก็ต้องเป็นดำ" การเปลี่ยนแปลงที่เป็นจริงจะเริ่มต้นจากจุดๆหนึ่งในตาข่ายของอุดมการณ์เดิม แล้วค่อยๆขยายผลสะท้อนไปถึงจุดอื่นๆ ถ้าไปแตะและเปลี่ยนแปลงที่จุดที่มีไฟแรงสูง ก็ย่อมส่งผลสะท้อนรุนแรงและรวดเร็ว

บทสรุปในตอน 2 นี้ ขอย้อนกลับมาที่แนวความคิดของกรัมมี่ที่เสนอว่า "อุดมการณ์นั้นทำหน้าที่ประคองซีเมนต์ที่โบกเชื่อมสังคมชนชั้นที่มีรอยแตกร้าวให้ประกบกันอยู่ได้เป็นรูปร่าง" ในทำนองเดียวกันแต่ตรงกันข้ามก็คือ อุดมการณ์นั้นไม่จำเป็นต้องทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมสังคมเก่าเสมอไป ตัวมันเองอาจจะทำหน้าที่เป็นตัวลึ้มแยกรอยแตกนี้ให้ล่มสลายเร็วขึ้น และมันอาจจะไปเชื่อมประสานกลุ่มใหม่ๆที่จะเอามาปะทะและทำลายสังคมเก่า อุดมการณ์แบบหลังนี้แหละที่เราเรียกว่า อุดมการณ์ต่อต้านอำนาจในระบบ

3. บทบาทของอุดมการณ์ในการเคลื่อนไหวสังคม

การเคลื่อนไหวสังคม (social movement) หมายถึงการดำเนินการร่วมกันของขบวนการใด ขบวนการหนึ่ง ภายในระยะเวลาที่ต่อเนื่องกันยาวนานพอสมควรที่มีเป้าหมายจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมถึงระดับโครงสร้าง และส่งผลสะท้อนในเชิงประวัติศาสตร์ของสังคมนั้น⁷¹ ใน การเคลื่อนไหวสังคมทั่วไป เช่น กบฏชาวนา จะต้องมึเงื่อนไขพื้นฐานที่จะขาดเสียมิได้ชุดหนึ่ง (นัก ทฤษฎีแต่ละคนก็เสนอเงื่อนไขนี้แตกต่างกันไป) และหากเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีลักษณะ ปฏิวัติ สิ่งที่จะขาดเสียมิได้ก็คือ จะต้องมีการเสนอ doctrine โครงการระดับชาติ โปรแกรมการ ดำเนินงาน และหลักทฤษฎีที่ใช้ (ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของการเคลื่อนไหวสังคม)

เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ได้ยืนยันแล้วว่า ลำพังแค่การขูดรีดทางเศรษฐกิจ การกดขี่ทาง การเมือง หรือการครอบงำทางวัฒนธรรมนั้น ยังไม่เป็นสาเหตุให้การเคลื่อนไหวสังคมเกิดขึ้นได้ โดยอัตโนมัติ ปัจเจกบุคคลที่ต้องมีชีวิตอยู่กับสภาวะดังกล่าวอาจจะระบิดความไม่พอใจเมื่อถึงขีด สุดจนเขาทนต่อไปไม่ได้ อย่างที่แสดงออกมาเป็นความแค้นส่วนตัว หรือความคับแค้นรวมหมู่ของ กบฏชาวนา บางคนก็อาจจะกดเก็บซ่อนเร้นความไม่พอใจนี้เอาไว้ด้วยความอดอัด ปฏิกริยาทั้งหลาย นี้เป็นวัตถุดิบเบื้องต้นที่จะมารวมศูนย์เป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ ถ้าหากกลุ่มหรือบุคคลนั้น ได้ไป "เกาะติด" กับอุดมการณ์อันหนึ่ง ปัญหาส่วนตัวก็จะคลี่คลายไปเป็นปัญหาสังคม การ แก้ปัญหาตามลำพังก็จะกลายเป็นการรวมกลุ่มกัน แต่ทว่าการรวมกลุ่มนี้ หากขาดอุดมการณ์อันหนึ่ง ร้อยรัดเอาไว้แล้ว ย่อมจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ชั้ชยาว

ก่อนที่จะกล่าวถึงหน้าที่โดยเฉพาะของอุดมการณ์ต่อต้านในขบวนการเคลื่อนไหวทาง สังคม เราจะรวบรวมหน้าที่โดยทั่วไปของอุดมการณ์ได้ดังนี้

- สร้างความชอบธรรมให้แก่สังคมหรือกลุ่มที่ยึดถืออุดมการณ์นั้น หน้าที่ดังกล่าวนี้เรา มองเห็นได้ง่าย การสร้างความชอบธรรมทำได้ด้วยการอ้างถึงว่า สังคมนั้น กลุ่มนั้นอิงอยู่บน

หลักการ คุณค่าต่างๆที่ยอมรับกัน

- ตอกย้ำหลักเรื่องกฎของสังคมหรือกฎของกลุ่ม เพื่อมิให้เกิดข้อกังขา ตั้งคำถามโต้แย้งได้มากนัก เช่น หลักเรื่องโครงการสวรรค์ เสรีภาพ ความเป็นธรรม ความมั่นคงของชาติ วินัยหลัก

- เป็นวาทกรรม(discourse) ที่มีระบบระเบียบ มีการตอกย้ำหลักการบางอย่างแน่นอนอน เต็ดขาด ตายตัว มีผลต่อการชี้นำความคิดและความรู้สึก และการประพฤติตัวของคน (แม้แต่ชีวิตส่วนตัว เช่น หลักสามช้ำของเหมาเจ๋อตุง) ในบางครั้ง อุดมการณ์อาจจะมีแบบจำลองเอาไว้ตอบคำถามทั้งหลาย)

- เป็นวาทกรรม (discourse) ที่มีลักษณะทางศีลธรรม ใช้หลัก "ควร" เป็นเรื่องซึ่งว่า เราควรทำอะไร และไม่ควรทำอะไร

- มีลักษณะวิวาทะ (polemic) กับฝ่ายตรงข้าม

- เป็นตัวให้คำอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้น เช่น เมืองไทยไม่มีประชาธิปไตย เพราะประชาชนไม่รู้จัก ไม่เข้าใจประชาธิปไตย⁷²

ความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์แทรกอยู่ในทุกขบวนการ เนื่องมาจากปัญหาทั้งด้าน ทฤษฎีและภาคปฏิบัติ เราได้เกริ่นมาแล้วว่า ยุทธศาสตร์เป็นตัวสร้าง "สามัคคีร่วมในหมู่พวกเรา" และสร้าง "ความรู้สึกเป็นปึกแผ่นร่วมต่อสู้" นักลัทธิมาร์กซ์รุ่นแรกก็ได้กล่าวถึงปัญหาอุดมการณ์ กับความสำคัญของสมาชิกในกลุ่ม หากอุดมการณ์ที่นำมาต่อสู้มีลักษณะล้าหลัง ก็ทำให้ความสำคัญของสมาชิกในกลุ่มล้าหลังไปด้วย

เมื่อมาร์กซ์เริ่มกล่าวประโยคที่รู้จักกันว่า⁷³ "ชนชั้นที่ครอบครองปัจจัยการผลิตทางวัตถุ เอาไว้ก็ย่อมครอบครองปัจจัยการผลิตทางความคิดเอาไว้ด้วย" นี้หมายความว่า มาร์กซ์ได้ตระหนักแล้วว่าความคิดเป็นอาวุธชิ้นหนึ่งในการต่อสู้ทางชนชั้น มันเป็นอาวุธที่ใช้สร้างการยอมรับของชนชั้นหนึ่งต่ออีกชนชั้นหนึ่ง และเมื่อเลนินปฏิบัติกรภาคสนาม เขาก็ประกาศว่า หากไม่มีทฤษฎีการปฏิวัติ (หมายถึงการมีความคิดที่ถูกต้องอันหนึ่ง) ก็ไม่มีการปฏิวัติ⁷⁴

ความสำคัญและความจำเป็นของอุดมการณ์ต่อต้านได้รับการยืนยันอยู่เสมอ ไม่ว่า ขบวนการนั้นจะสร้างขึ้นมามีความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์เพียงใดก็ตาม อุดมการณ์ก็เป็นยาต้าน ชาติเสียมิได้ G. Martinet กล่าวว่า "ไม่มีการเคลื่อนไหวทางสังคมอันใดที่จะเกิดขึ้นมาได้โดยปราศจากแรงบันดาลใจทางอารมณ์และความรู้สึก ปราศจากหลักจริยธรรมอันหนึ่ง ปราศจากตำนาน (Myth) เรื่องหนึ่ง กล่าวสรุปสั้นๆ คือ โดยปราศจากอุดมการณ์"⁷⁵

และความจำเป็นของอุดมการณ์จะยิ่งเพิ่มความสำคัญมากขึ้น หากกลุ่มที่มาเคลื่อนไหว ร่วมกันนั้นมีต้นกำเนิด ความเข้าใจ ภูมิหลังที่แตกต่างกัน การแสวงจุดร่วม สงวนจุดต่างจะกระทำได้ ต้องมียุทธศาสตร์อันหนึ่ง สัญลักษณ์อันหนึ่งที่ทำให้ทุกๆฝ่ายในกลุ่มนั้นยังเกาะติดกันอยู่เป็นกลุ่ม เดียวกันได้ โดยเฉพาะเมื่อกลุ่มนั้นได้รับการปะทะจากคลื่นลมภายนอกจากฝ่ายตรงข้าม ณ จุดนั้นก็

มีทางเลือกสองแพร่งที่จะเลือกเดิน ทางแรก กลุ่มอาจจะแก้ปัญหาด้วยการค้นคว้าหาเหตุผลมาได้แย้งมากขึ้น ทางที่สองก็คือเร่งเร้าให้มีการรณรงค์เสริมสร้างความแข็งแกร่งทางอุดมการณ์ให้หนักมือขึ้น กลุ่มจะแตกแยกออกจากกันหากสมาชิกในกลุ่มมีการรับรู้ว่าอุดมการณ์ที่ยึดถือร่วมกันอยู่นั้น แท้จริงมิใช่อุดมการณ์เดียวกัน

Frong Schurman⁷⁶ ศึกษาตัวบทบาทของอุดมการณ์ที่มีต่อสมาชิกในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และพบว่า อุดมการณ์เป็นตัวกำกับการคงอยู่และความอยู่รอดขององค์กร เพราะอุดมการณ์เป็นแรงบันดาลใจทั้งด้านจริยธรรมและด้านจิตใจของสมาชิก บุคคลจะซึมซาบเอาอุดมการณ์ของกลุ่มเข้าไปเป็นคุณค่าภายในของตน และจะพัฒนาความยึดต่อองค์กรขึ้นมา บรรทัดฐานของอุดมการณ์เป็นตัวชี้แนะแนวทางในภาคปฏิบัติให้เขาว่า (ทั้งในหลักการและในวิธีการ) เขาควรทำอะไร ไม่ควรทำอะไร เมื่อกลุ่มประกอบด้วยสมาชิกที่มีความแน่วแน่และมีแนวคิดไปในทางเดียวกันแล้ว ก็เป็นพื้นฐานสำหรับการสามัคคีในกลุ่ม ดังนั้น อุดมการณ์จะเป็นตัวสร้างทั้ง "เอกลักษณ์" และ "สามัคคีภายใน" ให้แก่กลุ่ม

เนื่องจากกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมและอุดมการณ์ต่อต้านเองก็มีหลายชนิด ฉะนั้นจึงต้องการค้นคว้าว่ากลุ่มแบบไหนต้องการอุดมการณ์ต่อต้านชนิดใด ตัวอย่างเช่น อุดมการณ์ต่อต้านประจำกลุ่มชาวนาก็คือ "ความยุติธรรมในเรื่องสิทธิและหน้าที่ (obligation)" ดังนั้นชาวนาจะลุกฮือขึ้นเมื่อเขาเห็นว่าเขาต้องจ่ายภาษีมากเกินไปกว่าที่ควร หรือเมื่อไม่ได้รับการปกป้องคุ้มครองอย่างยุติธรรมจากผู้ปกครอง ส่วนชนชั้นกรรมมาชีพก็มีอุดมการณ์ต่อต้านเรื่อง "อำนาจในการต่อรอง" ที่เกี่ยวกับสิทธิในการทำงาน การยังชีพพอสมควร มีสวัสดิการ เพื่อคัดค้านกับอุดมการณ์กระฎุมพีที่มองกรรมกรเป็นเพียงสินค้าและคิดแต่การสะสมทุน นอกจากนั้น ชนชั้นกรรมมาชีพจะมี "อุดมการณ์เน้นความสามัคคี" เพื่อต่อต้าน "อุดมการณ์ตัวใครตัวมัน" ของระบบทุนนิยม⁷⁷

ถึงแม้ว่าอุดมการณ์ต่อต้านจะแตกต่างกันในแต่ละกลุ่ม แต่ก็จะมีลักษณะร่วมกัน คือ

1. มันจะต้องวาดภาพของสังคมในอนาคตที่เรากำลังจะดำเนินไป (social imagination)
2. มันจะต้องบอกวิธีการที่จะไปสู่และจะเรียกร้องให้ทุกคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับสังคม

ใหม่นั้นเข้ามามีส่วนร่วม⁷⁸

ลักษณะประการแรกก็เนื่องมาจากข้อเท็จจริงทางจิตวิทยาซึ่งที่เราได้ยกตัวอย่างการเกาะนอนไม้ลอยคออยู่กลางทะเลมาแล้ว ดังนั้นในเนื้อหาของอุดมการณ์ต่อต้านจะต้องมีการเสนอภาพของสังคมใหม่ (ไม่ว่าจะได้แบบจำลองมาจากสังคมในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม) เพราะคนเราไม่อาจจะหันหลังให้กับสังคมเก่าได้ ถ้าหากเขาเองก็ไม่รู้ว่า ยังมีอีกสังคมหนึ่งที่ดีกว่านี้ เพราะคนทุกคนต่างตระหนักแก่ใจดีว่า เราจะเอาชีวิตรอดไม่ได้หากปราศจากสังคม นี่เป็นที่เข้าใจได้ดีว่าเหตุใดชนชั้นปกครองของทุกสังคมจึงต้องพยายามปกปิดข้อเท็จจริงด้วยการบอกว่า สังคมที่มีอยู่นี้แหละเป็นนิรันดร และต้องพยายามปิดข่าวคราวหรือสกัดกั้นการเผยแพร่สังคมใหม่ (ไม่ว่าจะเป็นอุดมคติ (Utopia) หรือของจริงก็ตาม) ไม่ให้คนในสังคมของตนล่วงรู้ เพื่อก่อให้เกิดสภาพ "ทางเลือก

ทางเดียวที่มีอยู่" และนับตั้งแต่สังคมนิยมในรัสเซีย จีน คิวบา เวียดนาม ได้เกิดขึ้นมาปรากฏในโลกแห่งความเป็นจริง ก็ได้มีการพัฒนาเทคนิคก้าวไปอีกขั้นหนึ่งด้วยการโหมประโคมความเลวร้าย ข้อบพร่อง ความไม่สมบูรณ์ของสังคมใหม่ เพื่อสร้างสถานการณ์ว่า "ขอนไม้อันใหม่ที่ว่าดินนี้ ก็ไม่ดีไปกว่าอันที่เกาะอยู่นี้หรอก" เพื่อให้เกิดภาวะ "อยู่กับความชั่วร้ายตัวเก่าที่เราารู้จักดี ก็ยังดีกว่าโผผวาไปหาความชั่วร้ายตัวใหม่ที่เราไม่ค่อยรู้จักคุ้นเคย"

ผลที่เกิดขึ้นต่อคนในกลุ่มที่ได้รับรู้สังคมใหม่ก็คือ เป็นตัวหล่อเลี้ยงความหวัง ความใฝ่ฝัน ความตื่นตัว อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า มันเป็นดาบสองคมเหมือนกัน เพราะเมื่อมีความหวัง มันก็ตามมาด้วยวิภาษวิธี คือความสมหวังหรือความผิดหวัง อย่างไรก็ตาม กลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมทุกกลุ่มต้องหาทางผลักดันให้คนเรายืนค้ำอยู่บนถนนที่มีชื่อว่าความหวัง ซึ่งตามมาด้วยทางแยก 2 ซอย คือ สมหวัง และผิดหวัง ดิคว่าเลือกเดินทางสายที่ชื่อว่า "ถนนเส้นนี้ไม่มีความหวังใดๆ" เพราะเป็นไปไม่ได้เลยที่จะเกิดกิจกรรมใดๆบนถนนสายนั้น

Jean Baechler⁷⁹ ได้ให้คุณลักษณะของสังคมในจินตนาการไว้ว่า "สังคมในอนาคตจะต้องมีรายละเอียดชัดเจนและซับซ้อนอย่างเหมาะสม ไม่มากไปทางใดทางหนึ่ง มันควรจะต้องมีความชัดเจนพอให้เห็นเป็นรูปเป็นร่าง ทำให้คนพอมองออกว่า สังคมที่กำลังจะมา (และพวกเขากำลังต่อสู้ อยู่เพื่อให้ได้มันมานั้น) มีภาพพจน์อย่างไร และในเวลาเดียวกัน มันก็ควรจะต้องซับซ้อนพอสมควรที่จะเป็นความฝันและความหวัง" ถ้ามันชัดเจนจนเกินไป มันก็ไม่ใช่ความใฝ่ฝัน เพราะสิ่งที่จะเป็นความใฝ่ฝันย่อมจะไม่ใช้ภาพที่ชัดเจนจนมองเห็นทุกอย่างทะลุปรุโปร่ง

ในลักษณะที่สองนั้น คือการเสนอวิธีการที่แน่นอนอันหนึ่งในการไปให้ถึงเป้าหมายนั้น สืบเนื่องจากคุณสมบัติดังต่อไปนี้ของอุดมการณ์

- เพราะอุดมการณ์เป็นระบบของความคิดที่มีคุณค่าที่แน่นอนอันหนึ่งในตัวเอง (เช่น แนวทางสันติ แนวทางจับอาวุธ ความเป็นธรรม)
- เมื่อเวลานำเสนอต่อมหาชน ก็ต้องมีหลักการบางอย่างประกอบอยู่เบื้องหลัง เช่น ทำไมต้องใช้แนวทางสันติ ทำไมต้องใช้แนวทางจับอาวุธ หลักความเป็นธรรมเกิดมาจากอะไร)
- ต้องแสดงให้เห็นว่าทั้งบุคคลและกลุ่มจะได้ผลประโยชน์ทั้งส่วนตัวโดยตรงและส่วนรวมจากอุดมการณ์นั้นอย่างไร (เช่น เมื่อมีการปฏิรูปที่ดิน ชาวนาได้เป็นเจ้าของที่ดินแล้ว ชาวนาก็จะมีกำลังใจในการทำนา สังคมส่วนรวมก็จะเจริญก้าวหน้า)
- กระตุ้นให้เกิดสภาวะเตรียมพร้อมทางจิตใจ เรียกร้องความกระตือรือร้น (เช่น ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องพร้อมใจกัน...)
- สร้างความรู้สึกร่วม "เรา" ขึ้นมาแทน "ฉัน" และระบุอย่างชัดเจนว่ามีใครบ้างในกลุ่ม "เรา" (เช่น พี่น้องชาวไร่ชาวนา ผู้ใช้แรงงานและผู้มีจิตใจรักความเป็นธรรมทั้งหลาย เราจะต้อง... คนที่จะมารวมกลุ่มเป็น "เรา" ได้นั้น จะต้องมีความค่านิยม ช้อเห็นด้วยบางอย่างร่วมกัน

● อุดมการณ์เป็นเรื่องที่เรียกร้องให้คนเข้าร่วมกิจกรรมด้วยความสมัครใจ วิธีการที่ใช้เป็นการโน้มน้าวชักชวน ไม่ใช่การบีบบังคับ และไม่มีบทลงโทษ (การเกณฑ์ทหารของรัฐบาลกับการรับสมัครเป็นทหารของกองทัพปลดแอกประชาชนไทย แตกต่างกันด้านอุดมการณ์เพราะหลักเกณฑ์ความสมัครใจ)

Goran Therborn⁸⁰ ได้เสนอผลการศึกษารูปธรรมเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทำงานของอุดมการณ์ในขบวนการเคลื่อนไหวว่า ประกอบด้วยขั้นตอนหลักๆ ดังนี้

1. อุดมการณ์ต่อต้านจะต้องรวบรวมลักษณะหลักๆของการกดขี่ ชูครีดี ครอปบงำ รวมทั้งลักษณะหลักๆของวิกฤติการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นออกมาตีแผ่
2. ระบุเป้าหมายไปอย่างชัดเจนว่า วิกฤติการณ์นั้นเกิดขึ้นเพราะใคร ใครเป็นผู้ร้ายตัวจริง
3. เสนอว่า มีทางใดบ้างที่พอจะเป็นไปได้ในการลงมือจัดการความชั่วร้ายนั้น
4. ขึ้นวางแผนว่า จะต้องทำอะไรจึงจะบรรลุภารกิจ
5. กระตุ้นให้มีการเปลี่ยนแปลงจากขั้นความคิดไปเป็นการกระทำ แต่ขั้นตอนนี้จะต้องพิจารณาเงื่อนไขภายนอกประกอบในการเลือกการกระทำที่เป็นไปได้

ช่วงจังหวะที่อุดมการณ์จะทำงานได้ดีที่สุดคือ ช่วงที่มีวิกฤติการณ์ เพราะในช่วงที่สังคมพัฒนาไปอย่างรวดเร็วสงบเรียบร้อย (แม้ว่าจะมีความขัดแย้งแฝงเร้นอยู่เสมอ แต่ความขัดแย้งไม่ได้ปะทุออกมาให้เห็น) ในช่วงเวลาดังกล่าว อุดมการณ์ต่อต้านจะไม่สามารถหาเนื้อหากจากความเป็นจริงมาสร้างได้ เป็นความเชื่อที่ผิดๆว่า กลุ่มต่อต้านจะสามารถปลุกระดมคนทั่วไปได้โดยปราศจากข้อเท็จจริง เพราะอันที่จริง คนเราไม่สามารถจะโกหกได้อย่างแนบเนียนโดยเริ่มต้นจากศูนย์ (ไม่มีข้อเท็จจริงเลย) โดยทั่วไปคนเราจะโกหกได้โดยการเลือกหยิบเอาข้อเท็จจริงบางอย่างมาขยายให้เกินจริง (Overgeneralize) บิดเบือน ฯลฯ ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาแล้วว่า อุดมการณ์เป็นนามธรรม จึงต้องยืนยันความมีอยู่ของมันด้วยรูปธรรมความเป็นจริง ดังนั้น การโกหกจำเป็นต้องมีข้อเท็จจริงเป็นพื้นฐานรองรับอยู่ในระดับหนึ่ง หลักอันนี้เองทำให้ชนชั้นปกครองในทุกสังคมจำเป็นต้องมี "การลงโทษที่เป็นจริง" ดังนั้น การทำบุญทำทาน สังคมสงเคราะห์ จึงเป็นความจำเป็นของผู้ชูครีดีในสังคมในการที่จะดำรงรักษาอุดมการณ์ของ "ผู้ช่วยเหลือ" "ผู้คุ้มครอง" ยิ่งเสียกว่าจะเป็นความจำเป็นของคนจน โดยเฉพาะเมื่อเกิดวิกฤติการณ์ทางอุดมการณ์ หรือเกิดความปั่นป่วนทางเศรษฐกิจหรือการเมืองที่ทำทลายและพิสูจน์ความน่าเชื่อถือของอุดมการณ์เก่า เราอาจเปรียบเทียบได้อย่างง่ายๆ ว่าเมื่อมนต์เก่ากำลังจะคลายฤทธิ์ ก็จำเป็นต้องเสกซ้ำกำกับซ้ำลงไปใหม่ เพื่อให้มนต์บทเก่าคงความศักดิ์สิทธิ์ไว้ฉับใด การเสกมนต์ซ้ำนี้จำเป็นต้องทำด้วยความเป็นจริง มิใช่ด้วยความคิดหรือแม้แต่คำพูดลอยๆ ซึ่งเป็นมนต์ที่ไม่สู้จะศักดิ์สิทธิ์อันนั้น และในทำนองเดียวกัน ฝ่ายที่ต่อต้านด้วยการโฆษณาทางอุดมการณ์ หากไม่มีผลสืบหน้าเลยทางด้านความเป็นจริง ก็ย่อมหมดความน่าเชื่อถือยอมรับ (credibility) เช่นกัน

วิธีการสร้างความน่าเชื่อถือยอมรับวิธีหนึ่งให้กับอุดมการณ์ใหม่ก็คือ เพิ่มเติมคุณลักษณะ

ทางประวัติศาสตร์เข้าไป ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือการยืมเอาหรืออ้างอิงตนเองกับอุดมการณ์เก่า เช่น อ้างอิงความเป็นชาตินิยมกับวีรบุรุษที่ได้รับการยอมรับในประวัติศาสตร์ อุดมการณ์ต่อต้านแบบ มาร์กซิสม์เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นลักษณะทางประวัติศาสตร์อย่างเปิดเผย เช่น แนวคิดเรื่องกงล้อ ประวัติศาสตร์ก็ดี ภารกิจทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นกรรมาชีพก็ดี เป็นการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกของคนให้มองตนเองทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต (มองประวัติศาสตร์เป็นเส้นตรงไปข้างหน้า แทนที่จะติดอยู่กับกรอบของปัจจุบัน ในกรณีของสังคมไทยเป็นที่น่าสนใจที่จะศึกษาต่อไปว่า จิตสำนึกแบบเก่าเรื่องวัฏสงสาร ที่ติดอยู่ในกรอบความคิดของคนไทย อันทำให้มองเห็นพัฒนาการ เป็นแบบวงกลมย้อนกลับมาที่เดิม มีข้อขัดแย้งกับแนวคิดแบบมาร์กซิสม์ที่เน้นการมองทางเดินของ สังคมเป็นเส้นตรงหรือเป็นวงเกลียวที่ย้อนกลับมา แต่ก้าวหน้ากว่าเดิมอย่างไร) และจากลักษณะ ประวัติศาสตร์นี้เองทำให้อุดมการณ์ใหม่อันใดก็ตามที่จะนำเสนอเข้ามาในสังคม จะต้องหาทาง ประสานเชื่อมโยงกับอุดมการณ์เดิมที่มีรากเหง้า มีประวัติศาสตร์คู่มากับสังคมนั้น ดังได้กล่าว มาแล้ว กรณีพุทธศาสนากับลัทธิมาร์กซิสม์ในสังคมไทย

ถึงแม้อุดมการณ์จะมีลักษณะประวัติศาสตร์ แต่เราก็ต้องหลีกเลี่ยงที่จะไม่ยอมลดทอนสิ่งทุกอย่าง ให้ไปอยู่ในกงล้อประวัติศาสตร์โดยปราศจากการมองบทบาทของคนที่เป็นผู้กำลังผลักดันกง ล้อนี้อยู่ ประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติเริ่มต้นก่อตัวมาจากความจำเป็นทางธรรมชาติ แต่ก็ถูก ปรับปรุงเปลี่ยนแปลง (modify) โดยมนุษย์ นี่คือหลัก Praxis ของมาร์กซ์ หลักการนี้ยกเลิกทัศนะ ที่ว่า มนุษย์เป็นเพียงผู้แบกโครงสร้างอันใหม่เข้ามาแทนที่อันเก่า หรือสังคมใหม่จะต้องเข้ามาแทนที่ สังคมเก่าตามกฎประวัติศาสตร์ โดยมนุษย์เป็นผู้ยื่นกอดอกมองดูอยู่เฉยๆ

กรัมส์⁸¹ ได้เน้น "บทบาทของเจตจำนงและจิตสำนึก" ว่าเป็นตัวช่วยเร่งหรือถ่วงสภาวะ ทางภาววิสัย และอาจจะเป็นตัวกำหนดให้เส้นทางเดินของระบบทุนนิยมเดินทางไปสู่สังคมนิยม หรือมิฉะนั้นก็อาจจะเลี้ยวขวาไปสู่ถนนตัดใหม่ที่ชื่อว่า "Barbarism" ที่มีผู้ทำทนายเอาไว้ด้วย Praxis แบบปฏิวัติก็คือ การเชื่อมประสานระหว่างทฤษฎี (ที่ถูกต้อง) และการปฏิบัติ (ที่ทดสอบได้) ทั้ง ในช่วงที่สถานการณ์ดีเยี่ยมหรือแย่งก็ตาม และเราต้องใจเย็นพอสมควรในการอาศัยช่วงเวลาทาง ประวัติศาสตร์สักระยะหนึ่งเพื่อเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกที่มีคัมภีร์พิศดารให้กลายเป็นจิตสำนึกที่แจ่ม ชัดดังได้กล่าวมาแล้ว

สรุป

การศึกษาเรื่อง "อุดมการณ์" ถือได้ว่าเป็น "ปฏิบัติการทางอุดมการณ์" รูปแบบหนึ่ง เป็น เวลานานมาแล้วที่สังคมศาสตร์กระแสหลักในสังคมไทยได้สร้างตำนานเกี่ยวกับความเลื่อยขาทาง การเมือง ภาวะไร้จิตสำนึกในการต่อสู้ของประชาชนไทย ด้วยการลงทุนที่เป็นจริงจากการลงมือ ค้นคว้าวิจัยด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ในอดีตที่ผ่านมา (ก่อน 14 ตุลาคม 2516) ความมี ประสิทธิภาพของกลไกด้านปราบปรามได้ช่วยให้ผลสรุปจากการค้นคว้านั้นดูเป็นจริง เนื่องจาก

ปฏิกิริยาในหมู่ประชาชนมี "การเจียบเจย" เป็นหลัก "การลุกฮือต่อต้าน" เป็นรอง ภายใต้สภาวะเช่นนั้น นักศึกษาอุดมการณ์ต่อต้านก็คงมองหาวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาได้ยาก แต่เมื่ออำนาจรัฐอันแข็งแกร่งได้ถูกพังทลายลงชั่วคราว ก่อให้เกิดผลที่ตามมาคือ เกิดการพลิกกลับของ "เหรียญจิตสำนึกของประชาชนไทย" การต่อต้านที่ไม่เคยมีอยู่ในรายงานผลการวิจัยของนักวิชาการได้ปะทุขึ้น และลุกลามไปทั่วในความเป็นจริง

ข้อเท็จจริงที่เพิ่งเกิดขึ้นในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ยังคงท้าทายคำตอบของนักวิชาการ แม้ว่าในยุคปัจจุบัน ดูเหมือนว่า สภาวะเจียบเจยจะหวนกลับคืนมาอีกครั้งในสังคม แต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม เป็นข้อเตือนใจให้ผู้คนไม่สามารถวางใจต่อ "ความเลื่อยซาทางการเมือง" ของประชาชนเสียได้ การต่อสู้ทางอุดมการณ์ทั้งในความเป็นจริงและในทางอุดมการณ์จะต้องดำเนินต่อไป พร้อมกับคำถามว่า นักวิชาการกลุ่มใดจะเป็นผู้ค้นคว้าศึกษาและศึกษาไปเพื่ออะไร

ข้อสรุประหว่างผลงานทางวิชาการกับความเป็นจริงในสังคมก็คือ ทั้งสองสิ่งนี้ต่างกำหนดซึ่งกันและกัน และเราต้องไม่ลืมว่า เหตุการณ์ 14 ตุลาฯ ปะทุขึ้นท่ามกลางผลการวิจัยที่สรุปว่า ประชาชนเลื่อยซาทางการเมืองนั้นท่วมท้นไปทั่ววงวิชาการ ดังนั้น สมมติฐานที่ว่าประชาชนมีลักษณะเพียงด้านใดด้านหนึ่ง และเป็นลักษณะที่ตายตัวหยุดนิ่ง ควรจะเป็นสิ่งล้าสมัยทางวิชาการไปแล้ว ในเมื่อความเป็นจริงได้พิสูจน์สมมติฐานนี้แล้ว ฉะนั้น ก้าวต่อไปของวงวิชาการสังคมศาสตร์ไทย น่าจะเป็นการศึกษาว่า ภายใต้เงื่อนไขใดที่ประชาชนจะต่อต้านหรือจะเจียบเจย

และสำหรับนักวิชาการที่มีแรงจูงใจก้าวล้ำไปจาก "การรักสังคมนิยมในวงวิชาการ" ออกไปจนถึง "การรักความเป็นธรรมในสังคม" ข้อเตือนใจประการหนึ่งก็คือ การที่อุดมการณ์ครอบงำสามารถกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพเป็นระบบระเบียบต่อเนื่องยาวนาน ก็เพราะมีการใช้ทฤษฎีอย่างเป็นระบบ นี่เป็นข้อสรุปสำหรับการพัฒนาจิตสำนึกในการต่อต้านเช่นกัน ปัจจุบันข้อมูลด้านการต่อสู้มีอยู่อุดมสมบูรณ์แล้วในความเป็นจริง ขาดแต่การวิเคราะห์ในเชิงทฤษฎีเท่านั้น และเมื่อใดที่ภารกิจนี้ได้กระทำลุล่วง นักวิชาการเหล่านี้ก็จะเปี่ยมมืออีกมือหนึ่งที่มีส่วนร่วมในการพลิกเหรียญจิตสำนึกของประชาชนไทย

หมายเหตุตอนท้ายบทความ

เนื่องจากมีคำหลายคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน และมักถูกนำไปใช้ปะปนกันอยู่เสมอ ในที่นี้จะขอทำความเข้าใจกับบรรดาคำต่างๆ ดังนี้

จิตสำนึก (Consciousness) คำนี้มีความหมายหลายนัย ในสาขาทางจิตวิทยา หมายถึงสภาวะรู้ตัวทางจิต เช่น คนรู้สึกตัวอยู่ว่ากำลังกินข้าว กำลังคิดอะไร ภาวะจิตสำนึกตรงข้ามทางจิตไร้สำนึก (Unconscious) หรือจิตใต้สำนึก (Subconscious) คำนี้ใช้อธิบายลักษณะทางจิตวิทยาของปัจเจกบุคคล

ส่วนความหมายที่ใช้คำนี้ในทางการเมือง หรือในแวดวงมาร์กซิสต์ หมายถึงสภาวะทางจิตที่

รู้ตัวหรือไม่รู้ตัวว่าความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตน กำลังสอดคล้องรับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นตนเองหรือชนชั้นอื่น ดังนั้น คนงานที่มีจิตสำนึก (ตามความหมายทางการเมืองหรือมาร์กซิสม์) จึงหมายถึงคนงานที่มีสภาพรู้ตัวทางจิตที่การกระทำ ความรู้สึก และความคิดสอดคล้องกับผลประโยชน์ของชนชั้นตน ส่วนคนงานที่ไม่มีจิตสำนึกก็หมายความว่า เขาไปยึดเอาสถานะทางจิตที่เอื้ออำนวยต่อผลประโยชน์ของชนชั้นนายทุนมาเป็นของตน (false consciousness) ดังนั้น คำว่าจิตสำนึก ในความหมายทางการเมืองนี้จึงมีลักษณะทางชนชั้นเป็นตัวกำหนด และส่วนมากเป็นความหมายทั่วไปที่เราใช้กันในภาษาไทยว่า "คนๆ นั้นมีจิตสำนึกหรือไม่มีจิตสำนึก" ซึ่งอาจจะสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับความหมายทางจิตวิทยาก็ได้ เช่น คนงานที่รู้สึกตัวว่า ตนมีความยากลำบาก (มีจิตสำนึกทางจิตวิทยา) แต่ก็ยอมรับความยากลำบากอันนั้นโดยไม่ต่อสู้ (จิตสำนึกทางการเมือง)

อุดมการณ์ (Ideology) หมายถึง ผลผลิตที่สร้างขึ้นมาจากสถานะทางจิต (ในความหมายทางการเมือง) ผลผลิตนี้ได้แก่ ชุดของความคิด ความรู้สึก และความพร้อมที่จะลงมือกระทำ (Set of Idea, Sentiment, Action) หากผลผลิตนั้นรับใช้ผลประโยชน์ทางชนชั้นของเจ้าของผลผลิต ก็จัดว่าเป็นอุดมการณ์ที่แจ่มชัด หากผลผลิตนั้นกลับไปรับใช้ผลประโยชน์ของชนชั้นอื่นที่เป็นปฏิปักษ์กับเจ้าของผลผลิต ผลผลิตนั้นก็เป็ นอุดมการณ์ที่ผิดพลาด

ส่วนคำว่า "โลกทัศน์" (World view) "ชีวิตทัศน์" (Vision of life) "การรับรู้" (perception) "ทัศนคติ" (Attitude) รวมทั้งคำอื่นๆ ในทำนองเดียวกันนี้ ล้วนเป็นองค์ประกอบย่อยๆ ที่บรรจุอยู่ในโครงข่ายของอุดมการณ์ ที่จำเป็นต้องเน้นก็คือ ผลผลิตที่ถือว่าเป็น "อุดมการณ์" ประกอบด้วยระบบทางความคิด (เช่น การมองโลก) ความรู้สึก (เช่น เจตน์จํานงค์) ความพร้อมที่จะลงมือกระทำ (เช่น ความเคยชิน)

เชิงอรรถและอ้างอิง

- 1.คำแปลและความหมายของคำว่า 'ideology' ที่เป็นภาษาไทยและแตกต่างกันนั้น อาจดูได้จาก เช่น กนกศักดิ์ แก้วเทพ "การเคลื่อนไหวของชาวนาไทยในอดีต"วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 13:1 (มีนาคม-เมษายน 2526)หน้า 3-4.
- 2.Colin Sumner ได้รวบรวมความหมายของคำว่า "ideology"ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันอย่างน้อย 10 ความหมาย ดู Colin Sumner, **Reading Ideologies : An Investigation into Marxist Theory of Ideology and Law**, Academic Press,London 1979, p.5.
- 3.Henri Lefebvre,**Sociologie de Marx**,Presses Universitaires de France ,Paris 1966,pp.49-50.
- 4.ดู Stuart Hall, "*The Hinterland of Science, Ideology and the Sociology of Knowledge*" **On Ideology**,Centre for Contemporary Cultural Studies, Hutchinson, London,1977,pp.9-30.

5. Pierre Ansart, **Les Idéologies Politiques**, Presses Universitaires de France, Paris, 1974, pp.14-15.
6. วิธีการแบ่งสำนักของกลุ่มมาร์กซิสต์รุ่นหลังดังกล่าวนี้ ยึดตามแบบฉบับของ Simon Mohun
"Ideology, Knowledge and Neoclassical Economics" in Francis Green and Peter Nore (eds.)
Issues in Economic Theory : A Critical Approach, Macmillan Press, London, 1979, p.225.
7. Carl Boggs, **Gramsci's Marxism**, Pluto Press, London, 1976, pp.12-13.
8. คู Henri Arvon, Lukács, Editions Seghers, Paris, 1968, pp.16-25.
9. Henri Lefebvre, *op.cit.*, p.50.
10. Stuart Hall, *op.cit.*, p.11.
11. K.Marx et F.Engels, **L'idéologie allemande**, Editions Sociales, Paris, 1968.
12. คู Michel Simon, **Comprendre les idéologie**, Chronique Socialies, Paris, 1978, pp.14-26.
13. K.Marx et F.Engels, **Selected Works** ,(in two volumes), vol.I, Lawrence and
Wishart, London, 1950, pp.329.
14. K.Marx et F.Engels, **L'idéologie allemande** , *op.cit.*, p.71.
15. Michel Simon, *op.cit.*, p.56.
16. Simon Mohun, *op.cit.*, p.254.
17. Colin Sumner, *op.cit.*, p.11.
18. K.Marx, **Les 18 Brumaire de Louis Bonaparte**, Editions Sociales, Paris, 1976, p.47.
หลุยส์ นโปเลียน โบนาปาร์ต (1808-1873) หมายถึง นโปเลียนที่ 3 เป็นหลานของนโปเลียนที่ 1
เป็นตัวแทนของกลุ่มโบนาปาร์ติสต์ ที่ต่อสู้กับกลุ่มศักดินาแห่ง Juillet ในช่วงปี ค.ศ.1836-1840
หลังจากพ่ายแพ้ได้หนีไปสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ แล้วได้ย้อนกลับเข้ามาในฝรั่งเศสในปี ค.ศ.
1848 และได้รับเลือกตั้งเป็นประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ.1848 โดย
มีชาวนารายย่อยเป็นฐานสนับสนุนการเลือกตั้งครั้งนี้ มาร์กซได้วิเคราะห์รายละเอียดของ
พฤติกรรมการเลือกตั้งที่เกี่ยวข้องกับบรรยากาศทางการเมือง การแตกแยกในระหว่างกลุ่มต่างๆ
ตลอดจนการรู้จักนำเอาความรู้สึกในอดีตที่ชาวนารายย่อยมีต่อนโปเลียนที่ 1 มาใช้ให้เป็น
ประโยชน์ทางการเมืองและอื่นๆในหนังสือเล่มนี้
19. Chantal Mouffe, *"Hegemony and Ideology in Gramsci,"* in Chantal Mouffe(ed.) **Gramsci and
Marxist Theory**, Routledge and Kegan Paul, London, 1979, p.168.
20. K.Marx et F.Engels, **Oeuvres Choisies**, tome3 Progrès, Moscow, p.270.
21. Michel Simon, *op.cit.*, p.62.
22. Roisin McDonough, *"Ideology as False Consciousness : Lukács"*, in **On Ideology**
,op.cit., p.33.
23. Georg Lukács, **Histoire et Conscience de Classe**, Editions Minit, Paris, 1960, pp.40-44.

24. Michel Simon, *op.cit.*,p.102.
25. *Ibid* ,p.113.
26. cf. **Gramsci dans le texte**, recueil réalisé sous la direction de Francois Ricci en collaboration avec Jean Bramant. Editions Sociales, Paris, 1977, p.138.
27. **Antonio Gramsci, Selections from the Prison Notebooks**, edited and translated by Q. Hoare and G. Nowell Smith, Lawrence and Wishart, London, pp.376-7.
28. Michel Simon, *op.cit.*, p.113.
29. คุรายละเอียดได้เ็นบทความของ Chantal Mouffe, *op.cit.*
30. คุ D. Grisoni et R. Maggiori, **Lire Gramsci**, Editions Universitaires, Paris, 1937, p.209 และ **Antonio Gramsci** , *op.cit.*, p.12.
31. อัธฐแชรได้แสดงทัศนะดังกล่าวเอาไว้อย่างละเอียดเ็นบทความของเขาคือ “Idéologie et appareils idéologie d’état,” Positions, Editions Sociales, Paris, 1976 pp.67-68. (คุกาญญา แก้วเทพ แปลและเรียบเรียง หลุยส์ อัธฐแชร : อุดมการณ์และกลไกทางอุดมการณ์ของรัฐ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2529)
32. Colin Sumner, *op.cit.*, p.13.
33. Marta Harnecker, **Les concepts élémentaires du Matérialism historique**, Editions Contradictions, Bruxelles, 1974, p.165.
34. K. Marx et F. Engels , **L’idéologie allemande** , *op.cit.*, p.125.
35. V.I. Lenin, “Que Faire” **Oeuvres**, vol.5, Editions Sociales, Paris , 1976, pp.381-2.
36. *Ibid*, p.382.
37. 36. *Ibid*, p.392.
38. Hugues Portelli, **Gramsci et la question religieuse**, Editions Anthropos, Paris 1974, pp.24-28.
39. คุรายละเอียดการวิเคราะห์เรื่องนี้ได้เ็น สมบัติ จันทรวงศ์ “ศรัทธาชน ไทย: ความเชื่อเรื่องอำนาจ ปัญหา และความหมายทางการเมือง” เ็น สมบัติ จันทรวงศ์ และชยอนันต์ สมุทวณิช **ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย** บรรณกิจ กรุงเทพฯ 2523. หน้า 221-236.
40. Carl Boggs, *op.cit.*, Chapter I.
41. cf. **Gramsci dans le texte**, *op.cit.*, p.208.
42. Colin Sumner, *op.cit.*, pp.20-21.
เ็นหนังสือเล่มนี้ Sumner ได้ประยุกต์เอาวิธีอ่านวาทกรรม(discourse) เ็นตัวบทกฎหมายด้วยวิธีการวัตถุนิยมประวัติศาสตร์เอาไว้อย่างน่าสนใจ
43. Pierre Ansart, “*Toute connaissance du social est elle idéologique*” in Jean Duvignaud (éditions réunites), **Sociologie de la connaissance**, Paris, 1979, p.37.

44. George Rudé, **Ideology and Popular Protest**, Lawrence and Wishart, London, 1980, p.8.
45. Guy Rocher, **Le changement social: Introduction à la sociologie générale**, Editions HMH, Paris, 1968, p.93.
46. Jurgen Habermas, **Theory and Practice**, Beacon, Boston, 1973, p.17; cf. Richard Weiner, **Cultural Marxism and Political Sociology**, Sage Publications, London, 1981, p.78.
47. Goran Therborn, **The Ideology of Power and the Power of Ideology**, Verso London, 1980, pp.32-39.
48. cf. Ibid, p.39.
49. Pierre Ansart, **Les Idéologies Politiques**, *op.cit.*, p.22.
50. Pierre Ansart, **Idéologie, Conflits et Pouvoir**, Presses Univesitaires de France, Paris, 1974, pp.116-117..
51. *Ibid*, p.103.
52. Pierre Ansart, “*Toute connaissance....*” *op.cit.*, pp.39.
53. Goran Therborn, *op.cit.*, pp.121-123.
54. Kwang Ching Liu, “Worldview and Peasant Rebellion: Reflection on Post-Mao Historiography,” *The Journal of Asian Studies*, VolXL.No.2 pp.297-300.
55. K.Marx, **Les 18 Brumaire...**, *op.cit.*, p.13.
56. Pierre Ansart, **Idéologie, Conflits et Pouvoir**, *op.cit.*, p.102.
57. Pierre Ansart, “*Toute connaissance....*” *op.cit.*, pp.40-41.
58. Gilles Martinet, “The Theory and Ideology of Socialism” in Leszek Kolakowski and Stuart Hamshire(eds.) , **The Socialist Idea**, Basic Books, New York, 1974, 245.
59. เป็นข้อเตือนใจจาก Shen-Ding Ping นักประวัติศาสตร์จีน cf. Kwang Ching Liu, *op.cit.*, p.316.
60. Goran Therborn, *op.cit.*, pp.119.
61. Pierre Ansart, **Idéologies**, *op.cit.*, pp.16-17.
62. K.Marx, **Les 18 Brumaire...**, *op.cit.*, p.15.
63. cf. Kwang Ching Liu, *op.cit.*, p.302.
64. Pierre Ansart, **Idéologie, Conflits et Pouvoir**, *op.cit.*, p.102.
65. โคลงบทนี้ ศรีปราชญ์ตอบโต้โคลงของเจ้าหญิงพระองค์หนึ่ง ซึ่งกล่าวว่า
- “ ะหายกระต่ายเดิน ชมจันทร์
 มั่นป่เจียมตัวมัน ต่ำด้อย
 นกยูงหากกระสัน ถึงเมฆ

มันบ่เจียมตัวน้อย   ต่ำเตี้ย เดียรฉาน”

ศรีปราชญ์ตอบได้ว่า

“หะหายกระต่ายเดิน   ชมแข

สูงส่งสุดตาแล   สูฟ้า

ฤดูรดีแด   สัตว์สูกันนา

อย่าว่าเราเจ้าข้า   อยู่พื้นเดียวกัน”

ดูรายละเอียดการวิเคราะห์เรื่องนี้ใน ศรีนาคร (นามแฝง) **เสียงเพลงแห่งการต่อต้าน**

สำนักพิมพ์วังหน้า กรุงเทพฯ 2521 หน้า 81-82.

66. Pierre Ansart, **Idéologie, Conflits et Pouvoir**, *op.cit.*, p.102.

67. *Ibid*, pp.112-119.

68. ดูรายละเอียดการวิเคราะห์เรื่องนี้ใน Goran Therborn, *op.cit.*, Chapter VI, “*Social Change and the Power of Ideology*,” pp.115-126.

69. *Ibid*, pp.124-125.

70. cf. Chantal Mouffe, *op.cit.*, pp.185-201.

71. Ron E. Roberts and Robert M Kloss, **Social Movements Between the Balcony and the Barricade**, C.V. Mosby, St. Louis 1970, p.14.

72. Guy Rocher *op.cit.*, pp.86-96.

73. K. Marx et F. Engels, **L'idéologie allemande**, *op.cit.*, p.145.

74. V.I. Lenin, *Que Faire*” *op.cit.*, p.376.

75. Gilles Martinet, ” *op.cit.*, p.238.

76. Franz Schurmann, **Ideology and Organization in Communist China**, Berkeley, University of California Press, 1968, p.23.

77. Goran Therbon, *op.cit.*, pp.61-63.

78. Pierre Ansart, **Les Idéologies Politiques**, *op.cit.*, p.14-15.

79. Jean Baechler, **Les phénomènes révolutionnaires**, Presses Universitaires de France, 1970, p.131.

80. Goran Therbon, *op.cit.*, Chapter VI

81. cf. Richard Weiner *op.cit.*, p.72.